NEMZETI NŐNEVELÉS.

III. ÉVFOLYAM. 1882. NOVEMBER. IX. FÜZET.

A KÖZOKTATÁSÜGYI M. KIR. MINISZTER RENDELETE

A KÖZEGÉSZSÉGÜGY ÉRDEKÉBEN.

Folyóiratunk több ízben foglalkozott népünk szomorú közegészségi viszonyaival s mindannyiszor rámutatott az iskola még a tanítók nagy s nemzeti fontosságú hivatására eme szomorú viszonyok jobbra fordításában. Mert hiában alkotunk egészségügyi törvényeket, s hasztalan pazarolják erejüket a közigazgatási hatóságok e törvények végrehajtására mindaddig, míg a nép maga is tudatára nem ébredt annak, hogy a közegészség javítását és fölvirágoztatását nemcsak az összesség érdeke követeli, hanem minden egyes embernek egyéni jóléte és földi boldogsága is nagy mértékben ettől függ. De ennek a meggyőződésnek ébredezése csak a kezdet kezdete. A népnek látnia kell azokat az utakat és módokat is, a melyek e nagy probléma megoldásához vezetnek; látnia kell azt a részt, mely a nagy munkából az egyesekre háramlik s a sikert, melyet saját jóvoltáért s mások jólétéért fáradozásával elérhet. De ki győzze meg őt, ki mutassa meg számára az utat, ki vezesse őt oda, hogy érdeklődésének, részvételének és munkájának gyümölcsét is szedhesse? — kétségkívül első sorban is az iskola. A közegészség gondozása a legszorosabb kapcsolatban van a nép műveltségével. Minél műveltebb valamely nép, annál több gonddal ápolja azt s virágzó közegészségi viszonyokat csak virágzó műveltségű nemzeteknél találunk. Műveltségét pedig a nép főképen az iskolának és az egyháznak köszöni. S roszúl fogják fel s teljesítik ezek hivatásukat, ha az egyik csak értelmét műveli, a másik csak hitét és erkölcsét ápolja s e közben a mindennapi élet legsürgősebb

követelményéről, a földi lét egyik legbecsesebb kincséről, a nép egészségének gondozásáról egyaránt megfeledkeznek. S mivel a dolog így áll, természetesnek találjuk, hogy közegészségi viszonyaink jobbra fordításán első sorban is közoktatásunk fáradhatatlan s figyelmét minden fontos nemzeti ügyre kiterjesztő minisztere buzgólkodik. Olvasóink emlékezhetnek rá, hogy utóbbi időkben kiadott rendeletei s különféle alkalommal tett nyilatkozatai mily hathatósan foglalkoznak közegészségünk viszonyaival s mily sürgetőn kívánják meg az iskolától — az oktatás minden fokozatán — eme főfontosságú ügynek felkarolását és gondozását. Ez irányban f. évi 1704 sz. a. az *egyházi főhatóságokhoz* ismét egy felette fontos rendeletet intézett, melyet a legnagyobb örömmel egész terjedelmében közlünk olvasóinkkal. E rendelet így hangzik:

«Hogy a közegészségügy fejlesztése az államnak, a társadalomnak, sőt az emberiségnek egyik legfőbb érdeke, az nem szenved kétséget és bővebb indokolásra nem szorúl. És hogy e részben hazánkban nem történik annyi, a mennyinek történni lehetne és kellene, az is bizonyos.

Az állam hozhat — és a magyar törvényhozás is hozott — közegészségügyi törvényeket; tehet — s a magyar kormány is tett és tesz — czélszerű intézkedéseket a közegészség érdekében; de ha valahol, e részben nem tehet mindent és nem tehet eleget az állam.

Magának a társadalomnak, valamint minden nem állami hatóságnak is, sőt minden egyesnek közre kell működnie a közegészségügy fejlesztése és felvirágoztatására s az állam és emberiség oly fontos kincsének, az emberi egyéneknek és az emberi egészségnek megóvására.

Felette sokat tehetnek e részben különösen a lelkészek és tanítók is, állásuk és hivatásuknál, valamint a köznéppel való folytonos és soknemű érintkezeseiknél fogva. És e részben igen nagy súlyt kell fektetnünk arra, hogy a lelkészek és tanítók már képeztetésükben megszerezzék azon pozitiv ismereteket, melyeknél fogva a közegészségügy kívánalmaiban és annak előmozdítása eszközeiben s az e részben teendők iránt kellőleg tájékozva lehes-

senek, különösen, hogy híveiknek a kellő felvilágosításokat es utasításokat megadhassák.

Hogy egyebet ne említsek, csak például hozom fel a köznép lakásviszonyait, a betegápolás és gyógyítás, valamint a véletlen baleseteknél való rögtöni segély követelményeit, mindenek fölött pedig a kivált némely vidékeken aggasztó mértékben elharapódzó pálinkaivás veszélyeit: melyekre nézve lelkészek és tanítók üdvös hatást gyakorolhatnak a népre a közegészség érdekében.

A tanítóképezdékben ugyan a közegészségtan a rendes tantárgyak egyike; óhajtandó volna azonban, hogy azokban is alaposabban és nagyobb terjedelemben taníttassék. De a papnöveldékben és lelkész-képző intézetekben a közegészségtan, tudtomra, sehol sem adatik elő, holott felette szükséges volna, hogy e részben a lelkészjelöltek is megfelelő oktatást nyerjenek.

Midőn erre Címed becses figyelmét tisztelettel felhívni van szerencsém, egyenesen felkérem, hogy a hatósága alatti papnöveldében a közegészségtan tüzetes előadásáról gondoskodni, s engem ez irányban teendő intézkedéseiről értesíteni méltóztassék.

Budapesten, 1882. november hó 6-án.

Trefort s. k.»

E rendelet nem szól ugyan közvetetlenül hozzánk, a nőnevelés munkásaihoz; de azért bennünket is közelről illet. Tudjuk jól s át vagyunk hatva attól a meggyőződéstől, hogy ha az iskola egyáltalában az első tényező, akkor lányiskoláink, melyek a leendő anyákat — a család lelkét, a gyenge gyermekek első gondozóját — nevelik, a legtöbbet lendíthetnek közegészségi viszonyaink fölvirágoztatásában. Ennek a meggyőződésnek éltető tüze buzdít bennünket; ez lelkesítse olvasóinkat s a nőnevelés minden munkását hivatása emez ágának betöltésében. A m. miniszteri rendelet igéi így nem fognak terméketlen földbe hullani.

ARANY JÁNOS KÖLTÉSZETÉRŐL.

Nehány héttel ezelőtt Petőfi emlékét ünnepelte hazánkban a nemzeti lelkesedés a nagy lantos érczszobrának leleplezése alkalmával, s alig nehány nap múlva már Arany János ravatalára borúlt bánatosan a nemzet búsongó géniusza.

«Halnak, halnak,
Egyre halnak,
Színe, lángja a magyarnak.
Itt is egy név,
Ott is egy név.
Hányat elvisz minden egy év.»

— — — Ott nyugszik már a költő a kerepesi temetőben. —

«Mely annyit érze, hamvad a kebel,
Nyugalmát semmi nem zavarja fel.»

Mi visszatértünk a sírtól, folytatni tovább az élet küzdelmeit; de szívünk még mindig az új sebtől sajog, s enyhítgetésére el-elgondoljuk magunkban, mi volt ő nekünk, hogy a dicsőség fénye, melynek örökösévé tett bennünket életével, elűzze a bánat éjét, mely lelkünkre borúlt halálával.

Költészetünk, mely a múlt század vége felé külföldi példák után indúlt új fejlődésnek, Kisfaludy Károlylyal le kezdé vetni az idegen nyűgöt s a nemzeti és művészi egyesítésére törekedett. De a 20-as és 30-as évek költésén, — hisz ugrás nem lehet e téren sem, — még mindig maradt valami idegen íz. Csak a negyvenes évek utója felé tűnik ez el tökéletesen, midőn pezsgésnek indúlt közéletünk talajából kihajtott a *nemzeti műköltés* életerős fája.

A nemzet figyelme a politikában a nép felé fordúlt, mert a vezetők belátták, hogy itt van a nemzet súlypontja. De nemcsak a politikában történt meg e fordúlat. Lánglelkű költők, maguk is a nép közül támadva, a népiesben keresik, találják föl és fejezik ki a nemzeti elemet, megnemesítve azt az egyetemes műizlés követelményeihez alkalmazkodás által. Megkezdődik *nemzeti költésünk arany kora* azon költői triászszal, melyet Petőfi, Tompa és Arany János képeznek. Az elmélkedés Aranynyal éri el legmagasabb pontját, azon pontot, honnan a magyar költés fénye nemcsak a magyar földre, hanem az egész művelt világra vet sugarakat.

Míg Petőfi és Tompa a lantos költés terén szerezték babérjaikat, amaz a forrongás napjaiban lelkesítve, emez a csüggedés idején vígasztalva a nemzetet: addig Arany nagy tehetsége kiválólag az epikában tündöklik. Mintha költésünk géniusza tervszerűen osztotta volna fel közöttük a tért, csak a dráma mezejét hagyva parlagon.

Arany a magyar poézis legnagyobb epikusa. Egyesíti magában, hiányaik nélkül, nagy elődjeinek kitűnőségeit; de meg is toldja azokat a népies elem fölvételével, a klasszikainak szerencsésebb átsajátításával s amazokénál több oldalú tehetségével.

Zrínyi eposzában a költői tartalom nem jelenik meg hozzáillő külalakban; egy fenséges arányú szobor az, melynek külsején hiányzik az utolsó kéz gondos simítása. — Vörösmarty eposzaiban épen ez van meg kiváló mértékben; a nyelv művészi bája a kifejezésekben, kifejlett technika a külalakban; de nála meg hiányzik a költői invenczió, a mesealkotó és szerkesztő tehetség; jellemei sem domborodnak ki kellőleg, s e hiányokat gyönyörű lírai részletekkel, merész röptű fantáziájával és soha utol nem ért csengésű nyelvével pótolja.

Aranynál megvan Zrínyi klasszicizitása, de nagyobb eredetiséggel párosulva s a népies elem fölvétele által nemzetibbé téve; megvan, de magasabb fokon, Zrínyi feltaláló, mesealkotó és jellemző tehetsége; megvan nála, mint Vörösmartynál a költői technika tökéletessége s a nyelv ereje és bája, bár ez utóbbi nem oly

pompázó Aranynál, mert ő a költői hatást nem csupán a nyelv (s tegyük még hozzá Vörösmartyra való tekintettel, hogy a *fantázia*) által akarja elérni. E mellett Aranynál a versforma az egy Elveszett alkotmány kivételével nemzeti, Vörösmarty klasszikai formájával szemben; a nyelv ha nem magyarosabb is, de a közönség minden rétegét tekintve, élvezhetőbb a Vörösmartyénál. Arany nyelve a népi és régi nyelv némely sajátságának szerencsés beolvasztása által kiváló magyaros jelleget és zamatosságot nyer. Tős-gyökeres magyaros irálya a jó magyarság bibliája lesz minden időben.

S mily magas fokon megvan Aranyban a *költői feltalálás* tehetsége! Zrínyi jóformán készen találta epószához az anyagot a történetben és hagyományban; Arany a Toldy-trilogiához és Buda halálához csak hézagos össze nem függő részleteket kapott a mondából, s mily bámulatosan tudott azokból összefüggő, *egész* meséket kerekíteni! Legfényesebben ragyog e tehetsége «Toldi szerelmében», melynek meséjébe pl. a prágai kalandot és a sírrablást, e magukban álló mondai töredékrészeket, csodálatos műszerkesztői képességgel és a legfinomabb lélektani okolással illesztette be.

A *szerkezetet* tekintve, epószaiban megvan a népmesék kerekdedsége; epizódjai valósággal csak pihenő pontok s a változatosság eszközei, de sohasem túlterhelők s a mese egységét legkevésbbé sem veszélyeztetik.

Arany a *jellemalkotásnak* is legkitünőbb mestere epósz-irodalmunkban. Vörösmartynak ez s a szerkezet a gyenge oldala; Zrínyi nem szűkölködik ugyan e tehetség nélkül, de míg nála a jellemek jól rajzolt vonásait sokszor az olvasónak kell összeilleszteget, addig Arany alakjai s jellemei szembeszökően kidomborodnak, ott állnak készen az olvasó előtt s felejthetetlenül nyomódnak lelkébe. Aranynak melyik olvasója nem ismeri s látja képzeletben maga előtt pl. az ifjú Toldi Miklóst széles vállával, izmos karjával, a harczba vágyó óriás erejű, — s anyját a leggyöngédebben szerető fiút? Ki ne ösmerné a szerető anyát, Toldi Lőrinczné; ki ne látná maga előtt a hűséges öreg Benczét; az öregedő s öcscsére féltékeny Budát; a nemes, föllengző lelkű Etelét; a görnyedező

hátú; áskálódó vén Detrét s Aranynak oly sok kidomborodó, s lélektani igazsággal és élethűséggel megteremtett alkotását?

S mily mester Arany a cselekedetek *lélektani okainak* kifejtésében! Vegyük fontolóra csak azt, hogy a murányi hősnő, Szécsi Mária, jellemében, — bár költőink nagy száma próbálgatta mind elbeszélő, mind drámai művekben, — Aranyon kívül senkinek sem sikerült áthidalni azt az ellenmondást, mely a Rákóczi-pártról a császárira való rögtöni átcsapásban nyilvánúl, s így rokonszenves alakot teremteni belőle. Tompa árulónak, hitszegőnek tünteti föl Máriát; Petőfi a szerelem csodatevő hatalmát hozza fel, de csak odavetve, igazolására; Arany a legnagyobb pontossággal s meggyőzőleg kifejti a nő lelki átalakulásának proczesszusát s így lehetőleg kitisztázza őt a pártjához való hűtlenség vádja alól.

A *költői előadást* illetőleg Aranyban megvan az epikus nyugalma, higgadtsága s tárgyiassága. Alanyi részlet alig található kivált komoly epószaiban. Kivételt csak a «Toldi szerelmében» tett, hol hosszabb lírai ömlengéseket engedett meg magának. Hasonlatai újak, találók, jellemzők; közbeszőtt leírásai, festései élénkek, világosak, szemléltetők. Gondoljunk csak, — s a ki olvasta; ki ne emlékeznék rájok? — a vendégfogadás előkészületeire az özvegy Toldiné házában, vagy Miklós kitörő kedvű mulatására a csárdai jelenetben; vagy Etele hadgyakorlataira, vagy a mátrai vadászatra a Budát fenyegető bölény jelenetével a «Buda halálában».

Arany epósz-költői tehetségének eme sokoldalúsága az oka, hogy ő az epikai nemben valódi műremekeket, klasszikai tökéletességgel bíró darabokat alkotott.

Epószai a műfaj szerint következőleg oszthatók fel: Az általa szerényen *hun regének* nevezett *Buda halála* a nagyobb szabású nemzeti epopéák közé tartozik, a *Toldi-trilogia* a regényes epószok sorába. E trilogia részletei közül a *Toldit* némelyek különösen a naiv, *Toldi szerelmét* a regényes, s *Toldi estéjét* a humoros epószok közé sorozzák. — A *víg epószi nemhez* tartoznak: *az Elveszett alkotmány*, a töredéknek maradt *Bolond Istók* s a *Nagyidai czigányok*; amabban a szatirikus, emebben a humoros elem a túlnyomó,

míg az utolsóban a humor mellett a komikum is jelentékeny helyet foglal el.

Nagyobb költői elbeszélései: a *Murány ostroma* s a Byron befolyása alatt írt, s festői részletekben gazdag *Katalin.*

Kisebb fajta elbeszélő költeményei közt első helyen a *balladákat* kell említenünk, azon műfajt, melyet a maga valódiságában ő képezett ki művészileg irodalmunkban. E műfaj megteremtésére őt nem idegen irodalmak példája, hanem a magyar népballadák formájának tanulmányozása vezette. Maga mondja, hogy 1848-ban, midőn első balladáját, a *Rákócziné*-t, írta, még nem ismerte a skót és dán balladákat. — A balladák mellett a kisebb elbeszélő fajok mindegyikében hagyott hátra mintaszerű műveket.

A *leíró nemben* csak *Magyar Misi*-jét, *Vén gulyását* s a *Családi kört* hozzuk emlékezetbe, mely utóbbi félig a való s csak félig a képzelet rajza; a családi kör az ő egyszerű szüleinek köre, s a nagyobbik fiú, a ki másra nem ügyelve olvas, s a ki

— — kedveli a verseket, nótákat,
E félét csinálni maga is próbálgat, —

maga a költő, a gyermeki kor boldog éveiben.

Arany bár az epósz terén dolgozott legtöbbet, de azért nem kevésbbé mester a *lírában* is. Lírájában nincs meg az a szenvedélyesség és szilaj tűz, a mely Petőfit jellemzi; Arany itt is megtartja epikus nyugodtságát. Alanyi költeményeinek hangulata leginkább elégiai, olykor humoros s csak ritkán emelkedik az óda magaslatáig. Lantját leginkább a hazafiúi érzelem szólaltatja meg; lírai költeményeinek legtöbbjét az 50-es években írja, midőn a hazafi bánat ólomsúlylyal nehezedvén lelkére, a költő kedélyállapota nem volt alkalmas hosszasabb alkotásokra. Elképzelhetjük hogy a *Dalnok bája*, a *Lantos*, a *Koldus ének*, az *Őszszel* s több e fajta, részben allegórikus költeményei mennyire megdobogtatták akkor a bánattól elalélt honfiúi szíveket. Maga mondja ezekről jellemzőleg, s végetlen szerénységével:

Volt a hazának egy-két énekem.
Bágyadt, igaz, s «örömtől idegen»;
De honfi keble érzé a panaszt,
A csendben, éjben jól kivette azt;
S a fájdalomban, mely elfojtva sirt,
Önfájdalmát lelé s hozzá az írt.
Sebet tör a dal, de balzsamteli
Ujjával ismét megengeszteli.

Lantján hangot ád olykor a családi érzelmeknek is, de szerelmes vers egy sincs költeményei közt. Az első szerelmet fönségesen énekli meg Katalinjában, de minden alanyi vonatkozás nélkül. A szerelem érzelmei szerinte sokkal bensőbbek, mintsem a világ elé valók volnának. Vojtina Ars Poétikájában így szól erről:

En is szerettem, — — — —
— — De halkan, zaj ne'kül. — — —
— — S midőn szerelmet a leánynak esdék,
Nem oly szagú volt, mint a nyomdafesték.

A *Széchenyi emlékezete* című fönséges ódája, melyben a legnagyobb magyar költő a «legnagyobb magyart» énekli meg, már magában is elég volna, hogy Aranyt a legnagyobb lírikusok közé sorozzuk.

Arany a *drámában* kísérletet sem tett. E téren azonban kitünő fordításaival ajándékozta meg irodalmunkat. Jót s jól, ez volt elve itt is. Csak remek műveket fordított s mintegy keresve kereste a legnehezebb feladatok megoldását. Shakesperetől *János királyt, Hamletet* s a *Szentiván-éji álmot,* s legutóbbi éveiben *Aristophanes vígjátékait* fordította le. E nagy elmék rendkívül gazdag nyelvét, halmozott szójátékait a legnagyobb virtuózsággal tette magyarrá; nagyitás nélkül elmondhatta egyik bámulója, hogy ha Shakespere magyar lett volna, csak úgy írhatta volna meg Hamletjét s Szentiván-éji álmát, mint Arany azt magyarra fordította.

És Arany nemcsak gyakorlati költő, hanem a költés elméletének is tudós mívelője, tudományosan képzett esztetikus. Ars poétikájában s Vojtina leveleiben egyesül benne a költő és tudós; *prózai dolgozataiban* a költői elméletek mély elméjű kutatóját s nyelvünk rejtettebb sajátságainak világos látású fejtegetőjét látjuk benne. *Naiv epószunk* s *Zrínyi és Tasso* című értekezéseiben mélyen behatol az epósz elméletének is taglalásába. *A magyar nemzeti versidomról* s *Valami az asszonánczról* című úttörő értekezései az egyedűli útbaigazító forrásmunkák ma is irodalmunkban a költői külalak ez oldalait illetőleg. Nagy kár, hogy e nemű dolgozatait az ő végtelen szerénysége nem engedte mind összegyűjtetni; de reménljük, hogy munkáinak most készülő legújabb kiadásában prózai dolgozatait összesen együtt fogjuk láthatni.

Arany nemcsak költészetében alkotott eszményi alakokat, életében is az ember eszményképének lehető megvalósítására törekedett.

Midőn befejezésül itt Aranyt, együttesen mint költőt és embert, röviden jellemezni óhajtanám, tollamat gyengének érzem e rajz vázolására. Gyulaihoz, a legnagyobb magyar kritikushoz, Arany legbensőbb barátjához fordulok; hadd mondja el ő azt a rövid, de nagyon sokat magában foglaló jellemzést, melyet a minap a megdicsőült ravatalánál a zokogástól elfúló hangon bár, de a legfájóbb érzésektől is el nem tompítható éleselműségével oly találóan kifejezett: «Egy nagy költő és egy jó ember hunyt el benne; nagy elméjét csak nagy szíve múlta fölül. A hazafi, férj, atya és barát példányképe volt. A költő és ember egy volt benne. A képzelet magas röptét s a szív mély érzéseit, a szenvedély erejét s az erkölcs igaz kultuszát egyesíté műveiben. A népköltészetből meríté ihletét, régi hagyományaink lelkesítették, s az egyszerű nép-ének formájában ki tudta fejezni az ó és új kor remekíróin mívelt szellemének egész gazdagságát. A magyar nyelvművészet felülmúlhatatlan mestere, az irodalom méltóságának képviselője s a magyar népjellem valóságos tipusza volt minden erényével, gyöngeségei nélkül!»

Arany meghalt, de Arany halhatatlan. Ha valakire, épen ő reá illik az a mondás: «Non omnis moriar» (nem halok meg egészen). Míg magyar él a Duna-Tisza partjain; míg lesznek az igazra, szép- és nemesre fogékony keblek: szelleme nem szűnend meg fölemelni a lelkeket, nemesíteni a szívet. Oly szépen, oly igazán mondja ő maga:

«Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múl;
Hanem lerázván, a mi benne földi,
Egy éltető *eszmévé* finomúl,
Mely fenmarad, s nőttön nő tiszta fénye,
A mint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.»

Komáromy Lajos.

ARANY JÁNOS ÖNÉLETRAJZA.*

N.-Kőrös, jun. 7. 1855.

Kedves Palim!

Ideje volna beváltanom igéretemet s megküldeni az autobiographiát, mely iránt felszólítottál. Megvallom, hozzá is fogtam, nagy tudós képpel, amugy a harmadik személyben beszélgetvén magamról, mint afféle elhúnyt czelebritásról, de megijedtem tőle, halva képzelvén magamat. Most tehát röviden, a tények elsorolására fogok szorítkozni, állítsd belőle össze a mit tudsz. Toldinak se küldünk mást, használhatja a tiedet, ha kell neki.

Születtem N.-Szalontán Biharban 1817-ben. A napra nézve nem vagyok egészen tisztában. Szüleimtől mindig azt hallám, hogy azon vasárnap volt az, mely Gergely és József nap, tehát márczius 12—19 közt esik; ezért előbb Józsefnek is akartak keresztelni. Hogy jutottam a János szép névhez mégis, nem tudom. Ki lehetne számítani hányadikra esett 1817-ben azon vasárnap, de később keresztelő-levelem az anyakönyvből kivonatván, megütközve láttam, hogy márcz. 8-án már meg is kereszteltettem s így szüleim tévedhettek s tekintve a szokást, hogy, nálunk 8-ad napra keresztelnek a születés után s nálam sem volt ez alól kivétel, márczius 1-én gondolom a napot megállapíthatni. Egyébiránt apám kevés földdel s egy kis házzal biró földmíves volt. (Apám György, anyám Megyeri Sára.) Szüleim már mindketten öregek, mikor születtem s én egyetlen fiok, a menyiben legidősb lányuk

* A jelen nagy érdekű levelet Arany János Gyulai Pálhoz írta, ki az «Ujabbkori ismeretek tára» részére kért tőle életrajzi adatokat.

már régóta férjnél vala (nálam annyival korosb, hogy első gyermeke velem egykorú), a többi számos testvéreim pedig, kik közül én egyet sem ismerék, előttem mind elhaltak. Így hát én valék öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza; szerettek is az öregség minden vonzalmával, mindig körükben tartottak és rendkívül vallásosok lévén, e hajlam rám is korán elragadt: az ének és szentírás vonzóbb helyei lettek első tápja gyönge lelkemnek s a kis bogárhátú viskó szentegyház vala, hol fülem soha egy trágár szót nem hallott, nem lévén cseléd vagy más lakó, mint az öreg szüleim és én.

Azt hiszem, hogy a kora komolyság ettől van kedélyemben. Testvéreim nem voltak, más gyermekekkel ritkábban volt alkalmam játszani, természetes, hogy a lélek komolyabb irányt vön. E mellett tanúlékonyságom a szalontai nagy világban némileg szokatlan jelenség gyanánt tűnt fel. A zsoltárokat, a biblia vonzóbb részeit emlékezetemet meghaladó idő előtt hallásból már elsajátítottam. Alig 3—4 éves koromban apám, ki értelmes, irástudó paraszt ember volt, hamúba írt betűkön megtaníta olvasni, úgy hogy mire iskolába adtak, hová mód nélkül vágytam s a mi nem erős testalkatom s a szülők féltékenysége miatt csak 6-ik esztendős koromban történt, már nemcsak tökéletesen olvastam, de némi olvasottsággal is bírtam, természetesen oly könyvekben, melyek kezem ügyébe kerültek s melyekhez inkább vonzódtam, mint bibliai történetek, énekek, a ponyvairodalom termékei.

A tanító megpróbálván, rögtön, a mint fölvettek, elsőnek tett osztályában s e helyet folyvást megtartottam. A többi tanítók s a növendékek a nagyobb osztályokból, sőt külső emberek is csodámra jártak s én nem egy krajczárt kaptam egy vagy más produkczióm jutalmául. (Többek közt apám, ki diákos ember is volt egy kissé, a latin Pater nostert és Credot, az egyes szavak értelmét magyarázván meg csak, betanította volt s ez volt produkcziómban a legnagyobb csoda.) Az iskolázás folyvást kitünő sikerrel haladt előre (Szalontán persze, hol egy rektor és öt altanító alatt úgynevezett partikula volt s lehetett végezni poézist, rhetorikát), de a mellett minden könyv, a mi kezem ügyébe került, mohó

vágygyal lőn fölemésztve. Gvadányi, a Hármas história (Halleré), Erbia s több efféle dolgok, Décsi Osmanographiája, Fortunatus s mit én tudom miféle apróság, a ponyvairodalom egész özönével együtt az egész városban felkutatva, elkölcsönözve és megéve lőnek.

A bibliának nem maradt része olvasatlan, kétszer, háromszor is stb., s még a grammatikai osztályba alig érve, már nem tartottam nagyobb embert, mint a könyv-, főleg a versírót, — meg is próbáltam a rimelést, melynek tárgyát iskolai s játszás közbeni kalandok kepezték. Valahára eljött a költészeti osztály s én halomra írtam verseimet. Sajnálom, hogy ezek közűl semmi sincs meg; rektorom a tisztázatot magához vevén, fűnek, fának mutogatván s elvivén magával. Arra emlékszem, hogy mielőtt a nagyobb világ tudná, a szalontai kis világ s a környék akkor már ismert, mint afféle poétát s ez nem kevéssé hizelgett hiúságomnak. (Tisza még nem régiben is felhozta, ő is, mint traktuális gondnok emlékezvén rám, mily híres kis poéta voltam.)

A honi költészet új iskolája már akkor (1831.) teljes virágzásban volt; de én azt nem ismertem még. Tanítóim, a Debreczenben beszítt hajlamuk szerint, Csokonait tűzték elém példáúl, kit igen szerettem s Kovács Józsefet, kinek bámúltam rímeit. (Kovács Pál társalgásának, utmutatásának, tanításának sokat köszönök e részben.) De a római klasszikusokat, névszerint Ovid, Virgil és Horáczot is nemcsak örömmel tanúltam, hanem igyekeztem az iskolában nem olvasott helyeket is átbúvárlani, valamint egyéb, az iskolában nem tanítottakat is, mihez hozzá férhettem, Justint, Curtiust, Livius néhány könyvét, Eutropiust, Svetonius, a skót Buchananus latin verseit olvasgatni, mely lectura által gyarapodtam a latin nyelvben. Verseket is e nyelven az akkori divat szerint irogattam: milyenek lehetnek, nem tudom most már megitélni. Megismertem Tassot, persze rossz magyar prózai fordításban (Tanárkytól) és Milton «Elveszett paradicsomá»-t (Bessenyeitől), a Henriást (Péczelitől), Vályi «Pártos Jeruzsálem»-ét, Gáthi «Mármarosi éhségét», Dugonics regényeit s több hasonló teremtményeit az epikai muzsának; szóval oly magyar irodalmat, mely

azelőtt félszázaddal volt divatjában. Mert a vidéki közönség jobbadára még mindezeken rágódott, az új iskola korifeusai Szalontára nézve még nem léteztek. Első tünemény előttem az új világból a «Lant» s egy «Aurora» volt, de az új modor, melybe nem nőttem volt bele magamat, rám nézve inkább elidegenítő, mint vonzó vala. Így folyt le a szalontai tanpálya, melynek pár utolsó éve már nem a jó szülők közvetlen felügyelete alatt telt le, mert hogy őket további költségtől megkíméljem, t. i. ruházatra és könyvekre s a kollégiumi tartózkodás első pár évét lehetővé tegyem, a tanulás mellett tanítottam is, s mint ilyen az iskolában laktam, kevés előnyére akár szorgalmamnak, akár erkölcsömnek. Mert e partikulák mind megannyi kollégiumok akartak lenni kicsinyben, férfiasságot keresvén benne, ha a főiskola bravour csínjait, melyekről sok anekdota szivárgott hozzánk, utánozhatják. Mindazonáltal engem jó szellemem nagyobb kihágástól megőrzött, szorgalmam sem csökkent szembetünőleg; de anyagi reményem, miért a preczeptorságot felvállalám, igen szegényül ütött ki. Hogy is ne? Rossz tartás mellett az egész évi jövedelem alig ment 100 váltó frtra strictissimo calculo s én nem tudtam ezzel gazdálkodni. Debreczenbe alig vittem annyit, hogy a *beöltözés* költségeit fedezhessem; hazulról nem vártam, de tudván, hogy szüleim, ha a kis házat fejük felül s a pár köblös földet *szájukból* el nem adják, nem küldhetnek, nem is kértem. E helyzet iszonyú volt rám nézve. Hány kiuszsza így a kollégiumot? Nekem nem volt erélyem küzdeni.

Kedvem a tanulástól elment s márcziusban Kis-Ujszállásra mentem, ideiglenes tanítónak egy évre, hogy eszközt szerezzek tanulmányaim folytatására. De e tél még sem veszett el egészen, ha keveset tanúltam: annál többet olvastam.

Megtörtem a német grammatikát az új iskola költőivel, sőt egy nagyobb diák-franczia nyelvtan kezemre esvén, a franczia nyelv elemeivel is megbarátkoztam. Kis-Ujszálláson Török Pál az esperes s pesti pap volt a rektor. Könyvtára a hazai és külföldi irodalmat válogatott munkákkal képviselte, s az szívesen megnyilt számomra. Olvastam éjjel-nappal, ha hivatalom engedte. Itt a

hazai, főleg az új költői iskolához tartozó olvasmányaimat mindinkább kiegészítém. Virgil Aeneise pár könyvét lefordítám (rég eltéptem) s a németben Schillerig vittem. Új erővel s buzgalommal, de szinte sovány erszénynyel visszamenék Debreczenbe oly jó ajánlatok kíséretében a kisújszállási pártfogók részéről, hogy professzoraim azonnal különösebben figyeltek rám s őszig a gradus elejére vergődtem. Anyagilag is segítve lőn rajtam, egyik tanár (Erdélyi) kis lányát bízta tanításom alá, egyéb jelei sem hiányzottak e figyelemnek tanáraim részéről — de én kalandos életpályáról ábrándozva, unni kezdetem az iskolai egyhangúságot, hosszallani a pályát, majd *festő*, majd *szobrász* vágytam lenni, a nélkül, hogy tudnám, mint kezdjek hozzá; végre 1836. februárban önként, minden anyagi vagy erkölcsi kényszerítés nélkül odahagyám a kollegiumot soha vissza nem térendő.

Eddig van barátom életem ez első időszaka s itt következik a fordulat. Jelenlegi állásom, hol a külsőre is kell tekinteni, nem engedi, hogy életírásom teljes legyen. Ha meghalok, ám, jegyezze föl a biograph — ha lesz. De neked megvallom privatim! és te nem fogsz visszaélni bizalmammal. Fáncsi és László jeles színtársaságot tartván akkor Debreczenben, én, ha már szobrász nem leheték Ferenczy mellett, könnyebbnek találtam Thália zászlója alá esküdni.

Elhatározásom mindenkit meglepett. Maguk a tanárok e e szokatlan jelenséget, hogy legjobb tanulójok egyike, csupán a művészet iránti vonzalomból, minden anyagi kényszer nélkül, komédiássá akar lenni, a hivatás kétségtelen jeléül tekintették. Erdélyi pártfogóm, mit se szólott ellene, sőt az agg Sárvári magához hivatott, szavaltatott (akkor szép csengő hangom volt) és énekeltetett s elégülten ajánlá «csak Sekszpirt! Sekszpirt domine!» Így lettem én színész, azontúl is folytatván tanóráimat Erdélyi leányánál, azontúl is hozzájárva ebédre, míg Debreczenben voltam. De a debreczeni társaságot egy színészi intrigue, nekem egész váratlanul felbontotta s április 1-én szétoszlott az, a nélkül, hogy hozzám valaki szólott vagy sorsomról intézkedett volna, kivéve, hogy Hubay néhány ujoncot (köztük Hegedűst, ki kevéssel én

előttem állott volt be) néhány más vidéki kóborokkal együvé verbúválván, az indulás perczébe engem is megszólítottak, hogy követném sorsukat. Nekem nem volt mit tennem. Haza öreg szüleimhez, kik belőlem papot vártak? Vissza a kollégiumba, honnan oly magas reményekkel távozám? Ez mindkettő lehetetlennek tetszett előttem s így Hubayhoz csatlakoztam, annyi időt sem vehetvén, hogy szállásomról ágyamat és ládámat fehérneműmmel s könyveimmel együtt magamhoz vegyem — de nem is fért volna a szekérre, hol kezdő színésznek *nem kompetál* ennyi lomot hordani. Nagy-Károly, majd Szatmár, végre Máramaros-Sziget lőn vándorlásunk eldorádója. Képzeld a nyomort! padon hálni, kabáttal takarózni s kölcsön kérni ruhát, míg az ember mosat. És ez rajtam történik, kit szegény öreg szüleim, minden vagyontalanságuk mellett, kissé mégis elkényeztettek. Rajtam, ki u. n. *élelmes ember* sohasem voltam, rajtam, kit éltemben *minden legkisebb csekélység végtelenül affligált*. Ha volt is kedvem a színészethez, a mint hiszem, Debreczenben, jó társaságnál volt, — végkép elment az, e lumpok közt, e mellett az öntudat kigyói, szegény apám sanyarú nyugtalansága, martak éjjel-nappal. Magányosan bolyongék Sziget hegyein, az Iza partján, — elmélkedtem, vezeklettem. — Egy nap hasonló gyötrelmek közt álom ért rám — s jó édes anyámat halva láttam. A benyomás oly erős volt, hogy többé nem vethetém ki fejemből, ellentállhatlan ösztönt érzék hazamenni de mikép? Sziget Szalontához, az általam ismert úton kerülve, körülbelül 50 mérföld. A direktorhoz, Hubayhoz, fordúlék, egy huszast kértem tőle, lehető díjamból, de fölöslegesnek láttam vele közölni szándékomat. Egy zsebkendőbe kötém egész vagyonomat, kimentem a piaczra, hol 8 pengő krból egy czipót s egy kevés szalonnát vettem, azzal megindúltam, egyedül, gyalog. Első éjt az erdőben töltém, oláh fuvarosok tüze mellett, a többit korcsmapadokon — s így végre Szatmáron, Nagy-Károlyon, Debreczenen át 7 napi gyalog vándorlás után hazaértem, nem nagy örömére szegény szüleimnek. E szakaszát életemnek csupán így szeretném összefoglalni:

«Nehány havi sanyarú vándorlás s hányattatás után, mi életében forduló pontot képez, ugyanazon év nyarán, már Szalontán leljük őt stb. —»

De az 1836-ik év még nem merítette ki csapásait rám nézve. Alág pár héttel hazaérkeztem után szegény jó anyám meghalt, cholerában, hirtelen. Apám, az én kóborlásom ideje alatt szeme világát teljesen elveszté (mi nehány év múlva ismét, orvoslás nélkül, megjött) — s most nézni a galambősz öreg embert, jó társát, egyedüli támaszát siratva, mint *gyermek*! Ha eddigi viszontagságom meg nem tanított volna is, hogy belőlem soha sem lesz *nagy ember:* most föl kelle ébredni a kötelességérzetnek, s meggyőzni engem, hogy ősz atyámat nem lehet, nem szabad többé elhagynom. Elhatározám vele lakni a kis házikóban, melyet nem akart elhagyni, hogy leányához költözzék. A város és egyház előljárói részvéttel tekinték sorsomat, — még azon ősszel megválasztának u. n. *conrectornak* tanító a rector után, de több fizetéssel s több önállósággal, mint a többi altanítók) — jóllehet e hely tavaszig nem lett volna üres, s így kedvemért egyszerre 2 conrector lőn.

(Folytatása következik.)

AZ
OLTVÁNYI-FÉLE APÁCZAISKOLÁK SZEGEDEN.*

(Levél a szerkesztőséghez.)

Szeged, 1882. október 27.

Igen tisztelt szerkesztőség! — Kezdettől fogva helyeseltem és nagy örömmel láttam, hogy a «Nemzeti nőnevelés» kiváló gondot fordít a hazai nőnevelő intézetek ismertetésére. Nem csekélylem azt, a mit eddig tett; de azért még mindig sok a tenni való s nagy amaz intézeteink száma, a melyek ismertetésre várnak s megérdemlik, hogy minél tágabb körökben váljanak ismeretesekké. Hogy az igen tisztelt szerkesztőség munkáját megkönnyítsem s mulasztását — ha annak nevezhetem — pótoljam: eltökélten magamban, hogy szerény tehetségemhez képest megismertetem az Oltványiak által alapított szegedi apáczaiskolákat. Tudom, hogy az apáczák gondjára bizott lánynevelő intézetektől sokan idegenkednek, fitymálják őket, sőt gúnyolódással is fordulnak ellenök. Vendég létemre, idegen hajlékban nem szeretnék pörpatvart támasztani; egyszerűen csak abeli meggyőződésemet fejezem ki, hogy azoknak, a kik így vélekednek, nincs igazuk. Elismerem az apáczaiskolák számos hibáit; de ott, a hol e hibák vagy nincsenek is meg, vagy a javulásra való törekvés folytán enyészőfélben vannak, nem látom át, miért tagadjuk meg elismerésünket. Szerintem emez

* A szegedi apáczaiskolákról az isk. értesítők rovatában közöltük ugyan a főbb adatokat, de azért szívesen adunk tért e levélnek s hálás köszönettel fogadjuk, ha mások is minél gyakrabban keresnek föl hasonló tudósításokkal. *Szerk.*

iskolák, ha nemcsak vallásos, hanem nemzeti szellemben is vezettetnek, joggal követelhetik meg a maguk helyét nemzeti nőnevelésünk egészséges alaptényezői között... De másokra bizom a fejtegetéseket: én csupán egyszerű ismertetést írok s az igen tisztelt szerkesztőséget soraim fölvételére kérvén, legott rátérek a dologra.

Az 1869-ben elhúnyt Oltványi István, csanádi székesegyházi nagyprépost, Szeged városának szülötte és diszpolgára körülbelül 35,000 frtot hagyományozott a végből, hogy ez összegen «szülővárosa erkölcsi érdekeinek biztosítására s jó anyák nevelésének elősegelésére» apáczák által gondozott lánynevelő intézet alapíttassék. A nagylelkű hagyományozó főpap végszándékának megvalósítása lángoló buzgalmú unokaöcscsére Oltványi Pál prépostra maradt, a ki a kegyeletes hagyatékot a saját vagyonából ezrekkel meg ezrekkel tetézvén, tulajdonképeni megteremtője s emez idők óta lelke, vezetője és igazgatója az Oltványiakról elnevezett apáczaiskoláknak.

A végrendelet megvalósítására az első lépés 1870-ben történt, a mikor Oltványi Pál, prépost és pápai kamarás az iskola czéljaira Szeged-Alsóvároson, a hires fejedelmi ős egyház szomszédságában szép nagy telket vett. E telken az építkezések a csanádmegyei főpásztor engedelmével és buzdítására 1872-ben vették kezdetüket s oly gyorsan haladtak, hogy 1873-ban, szept. 28-án már teljesen elkészült az Oltványi István nevét viselő leánynevelő intézet, melybe a «Mi asszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek» ünnepélyesen bevezettettek.

Mielőtt tovább haladnék az események elbeszélésében, nem lesz tán fölösleges és érdektelen egyet-mást elmondanom az említett, városunkban oly közkedveltségnek és tiszteletnek örvendő növérek rendjéről. E rend 1833-ban keletkezett Bajorországban és tagjai a három ismeretes szerzetesi fogadáson kívül azt is fogadják, hogy életüket a hit és egyház szolgálatában a tanításnak szentelik. Főanyaháza a rendnek Münchenben, Bajorország fővárosában van és alig félszázados fennállása alatt annyira elterjedt, hogy 1878-ban 289 rendházuk volt, melyekben 1876 nővér mintegy 130,000 növendék lányt oktatott. Hazánkban Csajághy Sándor,

csanádmegyei püspök honosította meg őket, 1858-ban nehány iskolanővért kérvén a müncheni anyaháztól a Temesvárott felállított lánynevelő intézet vezetésére. A kath. leánynevelés előmozdítása körül páratlan érdemeket szerzett Bonnaz Sándor, mostani csanádmegyei püspök főpásztorsága alatt azután oly gyorsan és oly nagy mértékben növekedett számuk és hatáskörük, hogy ma már Temesváron kívül, hol a városi előljáróság több lányiskolájának vezetését bizta rájuk, Lippán, Verseczen, Perjámoson Oraviczán, Lugoson stb. vannak tanintézeteik. Szóval: a csanádi püspöki megye területén a lefolyt húsz év alatt házaik száma *tizre*, a nevelés mezején buzgolkodó apáczáké pedig *hatról százra* szaporodott fel s növendékeik száma a *négyezret* tetemesen meghaladta.

Az Oltványi István nevéről nevezett s 1873-ban megnyitott nevelőintézethez Bonnaz püspök kezdettől fogva azt a tervet csatolta, hogy az idővel az iskolanővérek *magyar szemiáriumává* bővíttessék ki, oly czélból, hogy a szerzetnek németajkú jelöltjei a magyar nyelv elsajátítása után itt részint a szerzet tanerejének, részint a szegedi kir. tanitóképző intézet tanárainak munkásságával a képzőintézeti tanfolyamot bevégezhessék és a képesítő oklevél elnyerése után a szerzet vezetésére bizott iskolákban mint tanitók élhessenek hivatásuknak. E végre a kezdeményezés mindjárt a lánynevelő intézet megnyitásakor meg is történt; sőt történt több is. A benlakásra berendezett lánynevelő intézet mellett, azzal kapcsolatosan *háromosztályú népiskolát* is állitottak föl, a melyben a szegényebb sorsú lánykákat minden díj nélkül oktatták s oktatják ma is a törvényben megszabott tantárgyakra. Eme népiskola számára — mely már a megnyitás évében sem birta befogadni a jelentkezőket — Oltványi Pál a szomszédházat saját erszényéből megvette s annak üres telkén szép új népiskolát építtetett három tanteremmel, melyek 1874-ben adattak át rendeltetésüknek.

Így kezdte meg szép jövőt igérő pályafutását a hármas intézet s fölszerelése és helyiségei a következő években annyira gyarapíttattak, növeltettek és oly czélszerűen rendeztettek be, hogy 1876-ban a szegedi orsz. iparkiállítás alkalmával az idegen láto-

gatók városunk egyéb nevezetességei között az apáczák házát is megtekintésre méltónak találták. Maga Trefort Ágoston, közoktatásügyi miniszter ő nagyméltósága is megtisztelé látogatásával az intézetet, megtekintette annak minden részét s örömét nyilvánította a tapasztalt rend, tisztaság és czélszerű berendezés fölött.

A legszebb fejlődésnek indúlt intézetet, melyet egyesek, közintézetek, maga a városi hatóság is erkölcsileg és anyagilag oly melegen fölkaroltak, váratlanúl érte és érzékenyen sújtotta az 1879-ik évi nagy árvíz-veszedelem. Már a katasztrófát megelőző napokban meg kellett szüntetni az előadásokat s a szerzet jelöltjei és a benlakó növendékek nehány apácza kiséretében Temesvárra költöztek és az ottani apáczaházakban láttak vendégszerető fogadtatást. Hat nővér minden intés ellenére sem hagyta el a fenyegetett házat s csak azután kényszerítette őket távozásra a szükség, miután a borzasztó vész idejét átélték és az árvíz az ő hajlékukat is elborította.

Az intézet fölszerelése teljesen elpusztult, azonban az épület maga, noha sokat szenvedett, daczolt az árral, még pedig annyira, hogy könnyebb szerrel helyre hozatván, az 1880—1-ki isk. év már falai között nyilhatott meg a visszatért apáczák és nagyszámban jelentkező növendékek részvételével. Csak a képző-intézet maradt véglegesen Temesvárott, hol Bonnaz püspök úr valóban fejedelmi bőkezűséggel nagyszerű *anyaházat* épitett a «szegény iskolanővérek» és jelöltjeik számára. Ez évben történt, hogy a városi hatóság méltányolván az iskolanővérek szolgálatait egyhangulag hozott határozattal az elemi iskolában működő három apácza részére egyenként 200 frtot, összesen 600 frtot szavazott meg évi segélyképen, valamint a három tanterem fűtéséről is mindenkorra gondoskodott. Ezen nemes bőkezűség viszonzásául a csanádi püspöki hatóság azt az ajánlatot tette a városi előljáróságnak, hogy az apáczaiskolák iskolaszékébe ezentúl ő ajánljon négy-öt tagot. Részt vevén az iskola fentartásában, legyen része annak vezetésében is. Az új iskolaszék e módon 1881. junius havában meg is alakúlt Oltványi Pál prépostnak, az intézet egyik megteremtőjének és páratlan buzgalmu igazgatójának elnöklete alatt.

Azóta az apácza iskolák belső életében és szervezetében nevezetesebb változások nem történvén, itt van talán legjobb helye és ideje, ha azt röviden megismertetem. A szegedi házban — a mint már fentebb is említettük — többféle iskola van együtt, nevezetesen:

a) *Képzőintézeti tanfolyam*, melyet a nővérek jelöltjei — a szerzetnek kiszemelt, leendő tagjai — és kivételesen nehány bentlakó növendék hallgat. A püspöki megye területén lakó nővérek ugyanis az előttük e czélra jelentkező szegény leányok közül többeket oktatnak házaikban és az elemi osztályok bevégezése után a *szegedi magyar szemináriumba* küldik további kiképzés végett. Itt azután 3—5 év alatt a képzőintézeti osztályvizsgálatokat megállva s tanképesítő bizonyítványnyal ellátva vagy belépnek a nővérek szerzetébe tagokul vagy ha erre hivatása nem éreznek magukban, ennek megyebeli házaiban mint világi segédtanítónők működnek. (A tanítóképző 1879 óta Temesvárott.)

b) *Konviktus*. A szegedi apáczaháznak bentlakó növendékei is vannak, kik mindennemű ellátásért és a tanításért fizetnek havonként 25 frtot, nem számítván a rendkívüli tárgyakért járó mérsékelt díjakat. A növendékek egyenlő kalapot és ruházatot hordanak, a mit vagy maguk készíttetnek vagy a saját költségükre az intézet igazgatósága által szereztetnek meg.

c) *Hatosztályú lánynevelő intézet*. A fentebb említett növendékeken kívül ezen osztályokba más bejáró tanulók is fölvétetnek, a kik a rendes tantárgyak tanításáért 2—4 frt tandíjat fizetnek. Emez intézet a teljes népiskola tanterve szerint van szervezve.

d) *A háromosztályú népiskolába* — mely alapítójának, Oltványi Pálnak nevét viseli — szegény sorsú lányok járnak; kiket három tanteremben három okleveles apácza minden díj nélkül oktat. Ez a népiskola, a város évi segélyén kívül örök alapítványokkal is el van látva, melyek kamataiból a segélyre szoruló lánykák a szükséges tanszerekkel s tél idején ruházattal láttatnak el.

Hadd mondjak el nehány adatot az intézet látogatottságáról is. A képző intézetnek volt a megnyitás évében 1873-ban 7 növen-

déke, 1879-ben 27; ezóta a képző intézet Temesvárra helyeztetett át. A lánynevelő intézetnek 1873-ban volt 86 növendéke, az elmúlt iskolai évben 162. A konviktusban részt vett 1873-ban 8 növendék, a múlt évben 30. A népiskolába járt 1873-ban 147, a legutóbbi évben 211. Fennállásának nyolcz éve alatt volt összen 2378 növendéke, a miből egy-egy évre esik átlag mintegy háromszáz növendék.

És a ki látta az egyszerű iskolaépület czélszerűen berendezett, nagyszámú helyiségeit, a példás rendet és ragyogó tisztaságot; a ki megfordult az iskola udvarain, melyek közül egy gazdasági czélokra, kettő a növendékek testgyakorlati mozgalmaira szolgál, más kettő pedig szobrokkal, szökőkúttal ékesített csínos kertté van átalakítva; a ki betekintett a nagy költséggel díszesen berendezett kápolnába, melyben a nővérek és növendékeik számára mindennap szent mise szolgáltatik, s a ki végül tanúja volt az iskola belső életének akár a tanítási órákon, akár azokon kívül: az nem menekülhetett ama kellemes benyomástól, hogy a maga nemében valóban mintaszerű intézetet ismert meg, a melynek rövid bár, de eredményes múltja szép jövőt igér, biztosít.

S ezen szebb jövő zálogául szolgálnak ama tervezett átalakítások, melyek már legközelebb örvendetes ténynyé fognak válni. Szeged rekonstrukcziója alkalmával új, négy utczára szolgáló, 1300 □ ölnyi szép helyiséget mértek ki az apácza iskolák számára. A jótékonyságában kimeríthetetlen csanádmegyei főpásztor 200,000 forintnál nagyobb összeget szánt az új nevelőintézet fölépítésére és fölszerelésére s azon óhajtását fejezte ki, hogy az már az 1885-ik évben megnyittassék. Ha ez megnyilik is a szeged-alsóvárosi apáczaházban azért megmaradnak az eddigi nyilvános iskolák, melyek amúgy is túltömöttek; de ha növendékeik száma az átköltözés által leapad is, majd pótolják a hiányt a temesvári anyaházból ide a magyar nyelv elsajátítása végett küldendő németajkú lányok, a kik csak akkor térnek ismét vissza az anyaházba a képző-intézeti tanfolyam befejezésére, mikor városunkban a magyar nyelvet teljesen magukévá tették. A szegedi alsóvárosi apácza-ház tehát *magyar szeminárium*a lesz azontúl is az iskolanővérek szerzetének, mely czélra kezdettől fogva hűségesen szolgált.

De végét szakítom tán kelleténél is hosszabbra nyúlt ismertetésemnek s az igen tisztelt szerkesztőségtől s becses folyóirata olvasóitól bocsánatot kérve hivatlan látogatásomért, még csak azt az óhajtásomat fejezem ki: vajha oly szíves fogadtatásban részesülnének soraim a mily tiszta jóindulat vezérelt tudósításom megírásában. Meg vagyok róla győződve, hogy a szegedi apáczaiskoláknak ha nem is fényes, de annál hasznosabb hivatásuk van szerzetes-lányiskoláink megmagyarosításában, s ha ép oly jó magyar, mint áhitatos nőket nevelnek a hazának, érdemeiket elévülhetetlenül meg fogja őrizni nemzeti nőnevelésünk története.

Az igen tisztelt szerkesztőséget soraim fölvételére kérve s az ismertetett intézeteket a szíves olvasók figyelmébe ajánlva maradtam teljes tisztelettel.

—*a*—*á*—

lányiskolai tanító Szegeden.

AZ EGÉSZSÉGTAN KÖRÉBŐL.

II.

Levegő, ruházat és lakás.

1. A levegőről.

Azon külső körülmények közt, melyek életünk s egészségünk fentartására nélkülözhetetlenek, a legáltalánosabb a levegő; napjában mintegy 9000, perczenkint körülbelül 8 litert fogyasztunk belőle. És e nagy készlet beszerzésével egy csöppet sem kell törődnünk; maga a természet bőségesen gondoskodott ebbeli szükségleteink kielégítéséről. Magában a levegőben élünk, mint a hal a vízben, a levegő nagy tengerének fenekén tartózkodunk s fejünk fölött e tenger még tiz mérföldnyi magasságban terjed el. Ez az óriási levegőtenger az állat- és növényvilág folytonos működése következtében mindig megújúl, de ha nem újúlna is meg, évezredek telnének bele, míg a levegő összetételében annyira megváltoznék, hogy meg ne élhessünk benne.

A levegőt összehasonlítottuk a tengerrel, habár a vizet testnek tartják, a levegőt ellenben a közhit majdnem semminek nézi, minden esetre nem olyas valaminek, a mit a testek közé kellene sorozni. A közhit ebben téved; a levegő, noha nem látjuk s rendes körülmények között nem érezzük, ép oly test mint bármi egyéb, a mi tért foglal el. Legjobb bizonyíték rá, hogy a levegőnek súlya is van, hogy ezt a súlyt pontosan meg lehet mérni s hogy mi, kik a levegő tengerének fenekén élünk, az egész 10 mérföldnyi magas levegőoszlop súlyát kénytelenek vagyunk kitartani. Ki is

számították, hogy az ember folyton 36 mázsa vagy 1800 kiló levegőt hordoz vállain. Igaz, hogy ebből a ropant nagy súlyból nem érzünk semmit, de csak azért nem, mert egyenletesen el van osztva az egész test felületén. Mihelyt ez az egyenletesség megszünik s a levegő testünk valamely részét erősebben nyomja mint a többieket, azonnal megérezzük a levegő súlyát. Ha pl. egy palaczkból, a mennyire lehet, a levegőt kiszívjuk, s a kiszívott palaczkot tenyerünkkel gyorsan elfödjük, a palaczk oda fog ragadni tenyerünkhöz; a levegő akkora nyomást gyakorol a palaczkra, melyben a levegő, azaz a szükséges ellensúly, most csak csekély mértékben van meg, hogy a palaczkot oda nyomja a tenyerünkhöz, tenyerünk bőrét mintegy behúzza a palaczkba.

A levegő tulajdonságai közül fontos reánk nézve a *levegő sűrűsége*. A levegő nem mindenütt egyformán sűrű, a magasabb rétegekben sokkal ritkább mint a mélyen fekvőkben. Mentül magasabbra emelkedünk, annál ritkábbá válik a levegő, egyszersmind annál kisebbé a ránk nehezedő légoszlop is. Azért több a szólásmódnál, ha azt mondjuk, hogy fenn a hegy magaslatán *könnyebbülve* lélekzünk, *könnyebben* érezzük magunkat. Valóban kisebb oszlop nehezedik is ránk; a légoszlop, mely testünket nyomja, a hegy magasságával kisebbedik. Ilyenkor szaporábban is kell lélekzetet vennünk, hogy a ritkább levegőből elegendő mennyiséget szerezzünk s azért érlüktetésünk nagyon meggyorsúl.

Még feltünőbb a ritka levegő ránk való hatása, ha sűrű légrétegből hirtelen sokkal ritkább rétegbe emelkedünk, a mint ez pl. akkor történik, ha léggömbben szállunk a levegőbe. A hirtelen változás folytán a test üregeiben lévő sűrűbb levegő nem hagyhatja el elég gyorsan a testet, hogy átengedje a ritkább levegőnek helyét s azert igen nagy nyomást gyakorol az egyes szervekre. Az embert szédűlés fogja el, az agy véredényeiben vértorlódás származik, véredénykék megrepednek, az orr meg fül vére bőven megered. Gyöngébb emberek, de igen nagy magasságban a legerősebbek is, elvesztik eszméletüket; nem egy életével fizetett a merész kisérletért.

Tüdőbajos emberekre nézve is rendkívül fontos a levegő

sűrűsége, a melyben élnek. De ne a «szomszédok» tanácsa, hanem csak az orvos szakértő véleménye legyen döntő a hely megválasztásában, a hol a beteg üdűlni akar. Azonegy levegő még minden tüdőbajosnak sem szolgál egyformán. Az orvosnak előbb gondosan meg kell vizsgálnia a beteg tüdő állapotát, hogy az alkalmas helyet megválaszthassa.

A levegő összetételének fontossága nem szorúl bővebb magyarázatra; azért is csupán a legszükségesebbek elmondására szorítkozunk. A tiszta levegő, a mint tudjuk, nem egyszerű test, több légnem van benne összekeverve, 100 liter tiszta levegőben körülbelül 21 liter oxigen, 79 liter nitrogen, 3 deciliter szénsav, kevés vízgőz, por s számtalan apró elő lény találtatik, melyek a porszemnél is kisebbek s szabad szemmel nem láthatók.

Lélekzés alkalmával a levegő egy részét az oxigent fölhasználjuk, a levegő többi alkatrészei a tüdő által elválasztott gázokkal együtt elhagyják a testet. A kilehelt levegőnek tehát más az összetétele mint a belehelté, kevesebb oxygen s annál több szénsav van benne. 100 liter kilehelt levegőben mindössze csak 16 liter oxygent találunk; a szénsav mennyisége ellenben most 7 literre rúg. Magától értetődik tehát, hogy a kilehelt levegő nem alkalmas újból való belélekzésre, hogy lélekzet-vételre folyton friss levegőre van szükségünk.

A levegőnek *vízgőztartalma* is fontos: függ az égalj- s évszaktól, az eső mennyiségétől s a vidék erdősségétől. Mentűl melegebb a levegő, annál fontosabb, hogy elegendő vízgőz legyen benne, különben a levegő nagyon kiszárad, s a száraz levegő igen sok vizet von el az emberi testből. A túlságosan nedves levegő is ártalmas: sok melegtől fosztja meg a testet s ez által meghűlésekre teszi hajlandóvá. Az a levegő a legegészségesebb, melyben közepes mennyiségű vízgőz foglaltatik. Ilyen található erdők közelében, melyek a víz gyors elgőzölgését megakadályozzák s azért nagyban hozzájárúlnak valamely vidék levegőjének egészséges voltához. A vízgőzzel telített levegőből alkalom adtán dér, harmat, eső, hó alakjában csapódik le a vízgőz.

A víz elpárolgása folytán *villanyosság* fejlődik a levegőben,

úgy hogy a levegő soha sincsen egészen a villanyosság híjával. De tikkasztó nyári napokon, midőn sok víz párolog el, a rendesnél sokkal több villanyosság is fejlődik. Szél és hőség hozzájárulása folytán a különnemű villanyosságok egyesülnek, villámos, mennydörgős zivatar keletkezik.

A *villámcsapás* szörnyű pusztításairól itt nem szükséges bővebben szólni. De az egészségtan a fizikától nem csak azt a becses utasítást tanúlja, hogy zivatar alkalmáva kerűljük a magasan kiálló hegyeket, fákat, tornyokat stb., melyeket leginkább kedvel a villám, hanem azt is, hogy ne szaladjunk a villám elől, a mely a magas hegyek után első sorban a légáramlat útján szeret járni. Hogy érctárgyak különös vonzó erővel hatnak a villámra, elég ismeretes; ezen alapszik a villámhárító, mely a villámot magához vonzza, hogy ártalmatlanná tegye. A villámhárító hasznának s fontosságának fejtegetése sem tartozik ide. Elég, ha megemlítjük, hogy falun, a hol sok az alacsony ház s csak elvétve található villámhárító, sokkal több villámcsapás fordúl elő, mint a magasházú városokban, melyeket azonban a villámhárító megvédelmez.

2. A szélről.

A levegő mindig mozog. A szoba levegőjéről, ha ajtó, ablak be van zárva, azt hiszszük ugyan, hogy teljes nyugalomban van, de érzékeink ilyenkor csalnak. Ebben a szobában is van légáramlat, csak mi nem érezzük: e levegő benne legalább oly gyorsan mozog, mint a sebesen szaladó ember. Érezni csak akkor érezzük a levegő áramlatát, ha az másodperczenkint legalább egy métert halad. Bizonyítékúl szolgáljon az, hogy ha a szóban levő szobában kénes gyújtót gyújtunk meg, a kénszag egy másodpercz alatt a szoba legtávolabbi zugába is el fog hatni. Hogyan kerül oda? A folyton mozgó levegő magával ragadja s mindenhová elviszi.

A levegő áramlata úgy jön létre, hogy a hidegebb levegő a melegebbet az alsó rétegből fölfelé szorítja. Szabadban az áramlat oly erős, hogy a levegő másodperczenként átlag 3 métert halad. Ezt a mozgást még nem érezzük. De mentűl gyorsabban halad a

levegő, annál jobban érezzük mozgását, annál erősebb a szél. Ha a levegő egy másodpercz alatt 40 métert, óránként tehát 15 mérföldet tesz meg, akkor már *szélvészről* szólunk. Mennél gyorsabb a szél, annál több meleget von el testünkből s azért nincs kellemetlenebb idő, mint téli szeles nap, a midőn a hideget kétszeresen érezzük. Legkellemetlenebbek télen az éjszaki s észak-nyugati szelek. A nyugati szelek hozzánk jövet előtt a nagy tengereket ejtik útban, ott megtelnek vízgőzzel s hozzánk érve esőt hoznak. Tüdőbetegnek legalkalmasabb az olyan hely, hol nagy hegység útját állja a veszedelmes, fagyos szeleknek. A mérsékelt szél fölötte becses szolgája a közegészségnek. Megtisztítja a levegőt, friss levegőt visz azokba a szűk egészségtelen városi útczákba is, melyekbe különben csak ritkán tévedhetne friss légáramlat. Már e nagy szolgálatért is megérdemli, hogy néhány szóval említettük.

3. A ruházatról.

A emberi testnek *saját* s rendes körülmények között *állandó* hőmérséke van, 38°C. A legkeményebb hidegben, a legforróbb nyári napon a test hőfoka mindig egyforma, legfölebb néhány tized fokkal változik. Mihelyt a változás tetemesebb, ha pl. a test hőmérséke 38°-ról 40°-ra emelkedik, a test már lázas állapotban van s még két fokkal fölebb 42°-nál, a szervezet megszünik működni, az ember meghal. A hőmérséknek a rendesen alul való sülyedését is csak bizonyos határig tűri a szervezet.

A legrégibb idők óta foglalkoztatta a tudósokat ez a tünemény s e tünemény okának kikutatása. Honnét ered a test melege? Hol van elrejtve a testben az a mesteri fűtő kemencze, mely a testet szakadatlanúl s mindig egyformán fűti, mely 24 óra leforgása alatt annyi meleget fejleszt, a mennyi 30 liter jéghideg víz felforralására szükséges? E kérdésre sokáig a különösnél különösebb feleleteket adták. Végre a khemiai erők megértése segítségével sikerűlt a nagy rejtvény nyomára akadnunk.

A test melege valóban ugyanoly természetű fűtés folytán jön létre, mint a kályha melege, a testben is mindig bizonyos anyagok elégnek s ez által meleget terjesztenek. — Már a

táplálkozásnál említettük, hogy a test főleg fehérjéből, zsírból s szénvizegyekből épül Az ezen anyagokban foglalt *szén* pedig folyton egyesül a levegő oxygénjével, s *ez az egyesülés, az a mit égésnek nevezünk*, mert a kályhában is az égés alkalmával nem történik egyéb, mint hogy szén egyesül oxygénnel. A különbség csak az, hogy a szervezet csak lassan, észrevétetlenül, láng nélkül fűlik, míg a kályhában gyorsan pattog a fa, serczeg a szén s fénytünemények kisérik a szénnek oxygénnel való egyesülését.

Az emberi meleg főforrása tehát azon khemiai folyamatban keresendő, mely a test minden egyes részecskéjében folyton folyik. Második forrása pedig a *testi munka*. Az izmok munkája folytán mindig meleg származik, a fizika a legújabb időben nyomára akadt annak a nagy természeti törvénynek, hogy minden mozgás alkalmával meleg származik s a melegség mozgást idézhet elő. Az emberi szervezet pedig folyton munkálkodik, mert az izmok, a szív, a tüdő folyton működnek, folyton meleget fejlesztenek, akkor is, ha a test külsőleg nyugszik. Íme az emberi test melegének két nagy forrása: a szén élégése s az izmok működése.

Ha ez az egyre fejlődő melegség testünkben fölhalmozódnék, a test csakhamar oly forróságba esnék, hogy el kellene vesznie. A természetnek azért gondoskodnia kellett arról is, hogy a fölös hőséget el is távolítsa a testtől. Ezt is bámúlatos egyszerű mechanizmus által érte el.

A testünket környező levegő ugyanis mindig hidegebb mint maga a test s a fizikából tudjuk, hogy ha hidegebb test érintkezik meleggel, a két test mindig egyformára iparkodik hozni hőfokát, azaz a melegebb test kihűl, a hidegebb megmelegszik, mindaddig míg hőfokuk egyenlő. A hidegebb levegő is tehát egyre meleget fog elvonni a melegebb testtől. Hogy azért a testet ne egészen a maga hőmérsékletére hűtse le, arról eléggé gondoskodik ama két hőforrás, melyről az imént szólottunk.

De környezetünk levegője nem mindig egyforma, majd hidegebb, majd melegebb, tehát nem is vonhat el egyforma hőmennyiséget a testtől; nyáron kevesebb meleget vesztünk, télen többet. De ezen egyenetlenség ellensúlyozásáról is gondoskodott a ter-

mészet a szív és a véredények által. A szív a meleg vért a test legtávolabb eső bőr véredényeibe hajtja, a hol a meleg vér lehűlhet. Hűvösebb időben azonban ezek a bőrvéredények a hideg befolyása következtében összehúzódnak, tehát kevesebb vért fogadhatnak magukba, úgy hogy kevesebb meleg megy át a külső levegőbe. Nagy melegben ismét a véredények ellazúlnak, kitágúlnak s több vért szívnak magukba, tehát több meleget is közölnek a környezet levegőjével. Ilyenkor a bőr számtalan verejtékmirígyei is szaporábban működnek, sok verejtéket választanak el, mely azonnal elpárolgásnak indúl s a fizikából tudjuk, hogy a víz elpárolgása meleget fejleszt, tehát ez által is sok meleget veszít a test. Így szabályozza a test maga magát, hogy állandó, az élet működéséhez szükséges hőfokát állandóan fentarthassa.

Nagy hőmérséki különbségek kiegyenlítésére azonban a leírt gépezet egymagában még sem elegendő. Igen nagy hidegség alkalmával, bármennyire húzódnának is össze a bőr véredényei, mégis csak megfagynánk. Ilyenkor segítségére kell sietnünk az emberi szervezetnek — *a ruházattal*. A ruházat az emberi ész-föltalálta segédszabályozója a test hőmérsékének.

A ruházat meggátolja a testnek a levegővel való közvetetlen érintkezését. Előbb a testen levő ruha melegedik át s csak a ruha közli a levegővel a test melegét. A ruhához való kelme megválasztásánál tehát fontos lesz, hogy miképen vezeti a meleget. A fizika arra tanít bennünket, hogy a testek általában azon sajátsággal bírnak, hogy vagy könnyen vezetik a meleget, azaz könnyen szolgáltatják át a környékező levegőnek; vagy pedig roszúl, lassan vezetik el, azaz magukban tartják. Ha a kelmék hővezető tulajdonságát ismerjük, könnyű lesz meghatározni, hogyan öltözködjünk az év külömböző szakaszaiban.

Ezen ismeret nélkül is, a divat egyes félszegségeit mellőzve, évezredek óta elég czélszerűen öltözködik az emberiség. Az embereket a nem-tudományos tapasztalat tanította arra, miképen védhetik magukat legjobban az időjárás viszontagságai ellen, ép úgy mint szakácsnőink csak a hagyomány után indúlva kitünően készítik el ételeinket s állítják össze étlapunkat. Mégis az úgyne-

vezett «gyakorlat» elég gyakran tévedésbe viszi az embert s mindig jobb, ha eljárásunk alapját, okait is értjük, mint ha valamit csak azért teszünk, mert megszoktuk.

A ruházatra vonatkozólag is számos előítélettel találkozunk. Egyike a legelterjedtebbeknek az, hogy a ruha annál melegítőbb, mennél nehezebben járhat át rajta a levegő. Ennek megczáfolására csak a bundára kell gondolnunk, mely ugyancsak melegít. A bunda szőrből és bőrből áll; melyik melegít a kettő közül? A szilárd bőr vagy a legkisebb levegő áramlataira izgó-mozgó szőr, melyen a levegő kénye-kedve szerint átjár? Ha leberetváljuk a bunda szőrét s a csupasz bőrbe bújunk, fagyos időben ugyancsak fázni fogunk. A flanellt a levegő százszor könnyebben átjárja mint a bőrt s mégis mennyivel melegebb a flanell-keztyű a bőrkeztyűnél. Egyáltalán valamennyi melegítő kelmén a levegő könnyen áthatol. A melyet a levegő nem járhat át, pl. a kaucsukot, az nem is alkalmas ruházatra. Bőrünknek folyton friss levegővel kell érintkeznie, mely a bőr ártalmas kigőzölgéseit magával ragadja s tova viszi. Csak azon kell lennünk, hogy a hideg levegő ne rohamosan érintse a testet, hogy a léghuzamot ne érezzük. A kaucsukruha jó az esőben, hogy meg ne ázzunk, de nem alkalmas állandó öltözetnek. A nedves, testünkhöz tapadó ruha is főleg azért kellemetlen s ártalmas, mert nem igen bocsátja át a levegőt.

Az is balvélemény, hogy a különböző kelmék különböző melegítő erővel bírnak. Körülbelül egyre megy, akár gyapjúszövetből, akár vászonból, selyemből vagy gyapotból készül a ruhánk. A kelme melegítő volta csak a kelme vastagságától és lazaságától függ. Mentül vastagabb valamely kelme s mentül könnyebben bocsátja át likacsain a levegőt, annál jobban melegít. A vastag kelmét a levegő lassabban járja át, tovább időzik magában a kelmében, mielőtt a testet éri, s azért már némileg átmelegítve éri a testet. Ezért készül téli ruhánk vastag kelméből, ezért béelleljük pamuttal s azért jobb az új pamutbélés, mint a tavali, a mely meg van viselve, össze van zsugorítva, s sokkal vékonyabb mint amaz, mely lazább s nagyobb tért foglal el. Ugyanebből az okból nem öltözködünk egy darab ruhába; nehány réteggel fedjük testünket,

melyek nem borítják egymást szorosan, hanem úgy illeszkednek testünkhöz, hogy szabad kör marad köztök; ez által az egyes ruhadarabok közt levő meleg levegő csak lassan újúl meg, nem cserélődik ki hirtelen hideg levegőre. Hiába öltözködnénk *egy* ruhába, ha oly vastagra készíttetjük is, mint a mily vastag valamennyi ruhánk összevéve; mégis csak jobban fáznánk benne, mint emezekben.

A kelme *színe* nyári öltözetnél fontos. A sötét szövetek sokkal mohóbban nyelik el a napsugarakat, mint a világosak. Mindenki tapasztalhatta, hogy mennyire izzadunk nyáron — fekete ruhában. A nap csak úgy égeti a hátunkat, a fekete szövet egyre gyűjti a nap forró sugarait.

Ruházatunknak mindenekelőtt *kényelmesnek* kell lennie. Kerüljük a szoros czipőt, a fűzőt, a szűk gallért, főleg a két utóbbit. Míg a szoros czipő csak szorít s végre idomtalanná teszi a lábat, addig fűző s vendéggallér testünk nemesebb részeit fenyegeti veszélylyel. A fűző összeszorítja a májat s megnehezíti a lélekzést; a szűk gallér pedig a nyak nagyobb véredényeit szorítja s ez által főfájást, szédülést, sőt olykor ájulást is okozhat.

Épenséggel nem közömbös, hogy mily kelméből készíttetjük a testünket *közvetetlenül érintő* ruházatot. A gyolcs és gyapjuból készült ing egészségesebb mint a vászoning, mely az izzadtságot gyorsan magába szíjja s ép oly gyorsan elpárologtatja, úgy hogy sok meleget von el testünktől. Az ily hirtelen meleg-elvonás egészségünkre nézve veszedelmes. Azért ártalmas a nedves ruha is. A gyolcs lassan szíjja be a vizet, lassan párologtatja el, úgy hogy testünket sokkal melegebben tartja mint a vászon.

Mindeddig csak arról szóltunk, hogyan védhetjük legjobban testünket a hideg ellen; a meleg elleni intézkedésekkel sokkal gyorsabban végezhetünk. Hogy mikép lehetne ruha által a testet *hűsíteni*, a hő-elpárolgást siettetni, annak, fájdalom, még nem találták ki a módját. Állapotunkon csak annyiban könnyíthetünk, hogy oly ruhában járunk, mely a hőelpárolgást legkevésbbé akadályozza. Legczélszerűbb a parasztruha, a bő ing és gatya, városban a könnyű vászonból készült öltözet. De nyáron is óvatosak

legyünk. A legforróbb nyári napra néha hűvös est következik, mely ellen ama vászonruha csak kevés oltalmat nyújt. Ilyen eshetőség ellen a melegebb felöltöről ne feledkezzünk meg.

4. Lakásunkról.

Lakásunk részben ugyanazon czélnak szolgál mint ruhánk: megóv a levegő közvetetlen behatása ellen, és bármely ruhánál jobban elzárhatja testünket a fris levegőtől. Azért ne higyjük, hogy lakószobánkba egyáltalán nem hatol kívülről levegő. Ha oly szobában, melynek falai valóban nem bocsátanak át levegőt, csak néhány óráig kellene maradnunk, bizonyára megfuladnánk. Hiszen láttuk, mennyi friss levegőt használ el az ember folytonfolyvást. A szoba, melyben huzamosan tartózkodunk, csak akkor egészséges, ha óránkint legalább is 60 köbméter friss levegő járja át.

A levegőnek a falon át való folytonos áramlását nem látjuk, nem érezzük, de azért az megvan: bizonyítja ezt a falak nedvessége is; ha a fal vizet szí föl s bocsát át, mennyivel könnyebben ereszti át likacsain a folyton mozgatott levegőt! De nem egyformán bocsátják át a levegőt a különböző falak. A fal átjárhatósága függ a fal vastagságától s az építő-anyagtól. Egy bizonyos szélességű agyag fal, különben azonos körülmények között, kétszer annyi levegőt bocsát át, mint ugyanakkora téglafal; ötször annyit, mint ugyanakkora homokkőfal. A levegőcsere gyorsaságára továbbá igen fontos körülmény, hogy mekkora a hőkülömbség a szoba s a küllevegő közt. Mentűl nagyobb a külömbség, annál gyorsabban történik a levegőcsere. Ha a fal nedves, akkor a fal likacsai be vannak tömve vízzel s a levegőcsere meg van akadályozva. Azért oly rendkívül egészségtelen a nedves szoba: a levegő nem újulhat meg benne, megdohosodik; azon felül a rendes szoba a test melegének elpárologtatását is ártalmas módon sietteti.

A levegőcserét magunknak is elő kell segítenünk. Még a legszárazabb, legegészségesebb szobában sem elégséges a levegő megújítására a falon át történő levegőcsere. Nekünk is iparkodnunk kell s ajtót-ablakot tárva nyitva tartanunk a friss levegő előtt. Nin-

csen jobb módja a levegőcserének, mint az, a mitől az érzékenyek annyira félnek; a jó erős léghuzam. Léghuzamban a szoba levegője valóban megújúl, fölfrissül. Természetes azonban, hogy az embert a léghuzam ne érje.

Mekkora legyen az egészséges szoba? Az attól függ, hogy milyen czélra használjuk. A háló- vagy iskolaszobában napjában csak néhány óra hosszat tartózkodunk, ezekben egy személyre 15 köbméter levegő elegendő. Műhelyben, a hol egész nap s néha éjszaka is dolgozunk, egy személyre 60 köbméter jusson.

A lakószoba főkelléke a *tisztaság*. A szoba levegője csak akkor friss s egészséges, ha a pallót gyakran fölmossák, vagy sikálják, ha nem érzünk benne szennyes ruhát vagy erjedő ételneműeket, ha az ablakokat naponkint legalább egy-két óra hosszat tárva-nyitva hagyjuk. Az iskolaszoba ablakai az óraközökben s egyáltalán a tanítási időn kívül nyitva maradjanak.

Eddigi fejtegetéseinkben mindig oly lakás lebegett szemeink előtt, a mely legalább is konyhából, közös szobából és hálószobából áll. Csakhogy, fájdalom, sok szegény ember nem tarthat magának ekkora lakást. Akárhányszor egyetlen egy szobába szorúl össze a család valamennyi, néha elég számos tagja; abban az egy szobában aztán főznek, dolgoznak, alusznak is! Itt hiába jövünk jó tanácscsal, azzal nem segíthetünk a nyomorúságon. Eleget mondhatjuk a szegény népnek, hogy szellőztesse a szobát, tartsa nyitva az ablakokat, vagy legalább az ablak egyik szárnyát, éjjel is, télen is! Télen a szegény ember nem hogy nyitva tartaná az ablakot, hanem a legkisebb nyilást is be fogja gondosan tömni, hogy a drága fűtőanyagon szerzett meleg el ne illanjon. Inkább megszokja a büzös levegőt, semhogy hideget tűrjön. Ezen életmód eredménye a korai, rendesen tüdőbaj-okozta halál.

Egyáltalán mélyen elszomorító, hogy falúhelyen a tudatlanság s butaság hogyan szövetkeznek, hogy a szegény népet nyomorúságba hajtsák. A falusi lakások rendesen oly czélszerűtlenek s egészségtelenek, hogy szándékosan is alig lehetne roszabb építésmódot kitalálni. A falak rendesen bástyafalakkal, versenyezhetnének de igazi ablakot hiába keresünk rajtuk. Az ablak helyén

egy kis lyukfélét találunk, mely kettős üvegtáblácskákkal is el van látva; az üvegek közt annyi fűrészport, mohot vagy kóczot találunk, hogy ezen át fris levegő nem igen fog valaha a szobába hatolhatni. Nyitva találni az ilyen ablakot, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. A szoba pallója rendesen nincsen deszkázva; a falak nedvesek. A szoba jókora részét rengeteg cserépkályha foglalja el, a hátra levő részben lakik az egész család; ott esznek, isznak, dolgoznak, pipáznak és alusznak. Nem csoda azután, ha az efféle életmód teljesen elrontja az egyszerű falusi életnek különben annyira egészséges hatását, ha falúhelyen a halandóság semmivel sem csekélyebb mint az egészségtelen nagy városokban. Szabadban jó, zamatos a levegő; de a szobáétól isten őrizze az embert. Minő pusztításokat visz ott véghez valamely járvány, mely a termékeny talajban gyökeret eresztett! Ezrivel múlnak ki az emberek, főleg gyermekek, kiknek a rosz levegő a legveszedelmesebb méreg, s kik közül csak a legerősebbek menekűlnek meg e méreg hatása alúl.

Lakásunk legfontosabb szobájáról, a *hálószobáról*, a hol a nap egy negyedét vagy harmadát szoktuk tölteni, még néhány megjegyzést akarunk tenni.

Még jómódú emberek is, kiknek különben elég kényelmes lakásuk van, a hálószobára legkevesebb gondot fordítanak; hálóés gyermekszoba, e két legfontosabb szoba, többnyire a lakás hámúpipőkéi. A lakás legtágasabb, legszellősebb szobáját szalonnak tartják föl, a hová napokon át is alig teszi be valaki a lábát; halószobának jó a legroszabb, egyébre nem használható szoba is, valamely sötét zúg, melynek ablakai valami kis udvarra nyílnak, az árnyékszékek ablakaival egyetemben, vagy pedig egészen ablaktalan kis fülke, mely sötét s fülledt levegővel van tele. — Az ilyen hálószobák lakói azután nagyon csodálkoznak, hogy semmi bajuk és mégis reggel sápadtan, étvágytalanúl, kedvetlenűl kelnek.

Az egyedűl helyes eljárás az, hogy hálószobának *lakásunk legtágasabb, legszellősebb szobáját válaszszuk*, melyben minden ott alvóra legalább 15 köbméter térség jut. A hálószobát gondosan

tisztítsuk; éjjelre ne tartsunk virágot benne; éjjeli lámpának ne használjunk olajlámpát, mely füstöl s nehéz szagot terjeszt.

Az ágy is tiszta, szellős és meleg legyen s ne érjen nagyon közel a földhöz, hogy a levegő minden oldalról szabadon környezhesse. A puszta földön nem esik egészséges alvás. Se nagyon puha, se nagyon kemény ne legyen ágyunk. Az utóbbi kellemetlen a testnek, az előbbi nagyon elpuhítja, elkényezteti.

5. A világításról.

Alig található az az egészségtani szabály, mely ellen naponként ne vétkeznének — nemcsak a köznép, de az úgynevezett műveltek is. Ezen a téren még a különben elfogulatlanok is babonahitűek vagy félszegen gondolkodók. Honnét e sajátságos tünemény? Miért vagyunk közömbösek ott, hol egészségünk forog szóban? Azért mert az anatómiai, fiziológiai s orvostani ismeretek nincsenek eléggé népszerűsítve; e téren a műveltek is rendszerint tudatlanok. Továbbá azért, mert egészségünk ellen elég sokáig vétkezhetünk, a nélkül, hogy ennek káros hatását tapasztalnók. Olyanok vagyunk, mint az, ki tőkéjét költi; eleinte kifogyhatatlannak látszik a nagy kincs. Ha azután hosszú idő múlva a betegség insége kopog be hozzánk, ijedve kérdezzük magunktól s ijedve kérdezik barátaink: honnét származik egyszerre e nagy baj? Nem származott az egyszerre! De egyszer csak el kellett jönnie «egyszerre» annak a pillanatnak, midőn egészségünk eltékozlásának eredményeit érezzük.

Ilyen könnyelműen bánunk szervezetünknek egyik legdrágább gyöngyével, szemünk világával, s nemcsak mi, hanem azok is, kik első vezéreink az életben. A *munkahelyiség* s az *iskolaszoba* világítására vajmi kevés gondot fordítunk! Hány ezer meg ezer gyermek válik évenkint rövidlátóvá, beteges szeművé roszúl világított iskolatermeinkben! Mióta a szemorvosok ezt a bajt, az iskolás fiúk rövidlátóságát, külön vizsgálat tárgyává tették, megdöbbentő tények jutottak köztudomásra. A középiskolák utolsó osztályaiban rendesen több mint három negyede a tanulóknak vagy rövidlátó, vagy gyönge szemű. Igaz, hogy sokan azt tartják,

hogy a rövidlátóság nem is baj, legalább nem betegség. De ezek a «tudósok» nagyon tévednek. A rövidlátó szeme beteg szem s igen alkalmas talaja sok veszélyes bajoknak, melyek a szemet könnyen végkép elpusztítják.

Az iskolai főhatóságok föladata lesz figyelemmel lenni e bajra s a mennyire tőlük telik, jól világított iskolai szobák stb. által, elejét annak venni. A mi kötelességünk mindent kerülni, a mi a rövidlátást előidézheti vagy növelheti. Sötét vagy roszúl világított helyen ne írjunk s ne olvassunk. Igen apró nyomtatást, vagy írást még jó világítás mellett sem szabad soká olvasnunk. S mindez áll azon kézművekre is, melyek a szemet megerőltetik.

A mi az iskolai helyiségeket illeti, ne felejtsük, hogy a gyermek írva olvasva négy-öt órát tölt el bennük. Az ilyen helyiség világításának minden tekintetben kifogástalannak kell lennie. A világosság minden egyes gyermekeknek szolgáljon teljes mértékben. A világosság ne káprázstassa sem a tanítót, sem a tanulót, ne süssön egyiknek sem egyenesen a szemébe. Ép oly káros a jobb felül vagy hátúlról jövő világítás. Ha a fény jobb felől esik a terembe, akkor a jobb kéz vet árnyékot a gyermek előtt fekvő füzetre vagy könyvre; ha hatúlról jön a világosság, akkor a gyermek háta fogja föl. Az iskolai szoba fekvése akkor czélszerű, ha a szoba nem túlságosan széles, s ha az ablakok a gyermektől balkézre esnek. Csak akkor, ha a szoba oly széles, hogy a bal felől érkező világosság nem világítana eléggé a távolabb ülő gyermeknek, tanácsosabb, hogy a szoba mindkét oldalain nyíljanak ablakok.

Legbajosabb a tél, midőn mesterséges világításra vagyunk utalva. Ilyenkor a világítás legyen mentül teljesebb, ne terjeszszen se füstöt, se bűzt. Ez okból nem igen használjuk már többé a füstölgő olajlámpát vagy a faggyúgyertyát. A stearingyertya fénye tiszta, szagtalan, de egy nagy baja van — igen drága. Azért legalkalmasabb s legelterjedtebb is az olcsó petroleum. De csak a tiszta petroleumot szabad használni, mely szagtalan s nehezen gyulad, míg a tisztátalan, kellemetlen bűzt terjeszt s mert nagyon könnyen gyulad, veszedelmes is. Még a jó petroleum is már elég szerencsétlenséget okozott vigyázatlan emberek kezében. A bajok

elkerülésére mindenekelőtt hibátlan, jól szerkesztett lámpákkal kell élnünk. Azután ha petroleumot töltünk a lámpába, ne közeledjünk hozzá égő anyaggal; a láng eloltása alkalmával ne fújjunk felülről a lángra, mert ilyenkor a láng könnyen a lámpa belsejébe csapódik; jobb, ha egyáltalán nem fújjuk ki a lángot, hanem az égő kanóczot tartójába csavarjuk. Végre arra is vigyázzunk, hogy az asztalt ne lökdössük ide-oda. Hevesebb lökés az esetleg fölhalmozott, könnyen explodáló gázokat lángra lobbanthatja.

6. A fűtésről.

Télnek idején szobáink levegőjét mesterségesen melegítjük fel. A fűtésnél tekintettel vagyunk arra, hogy olcsó, egészséges tüzelő anyaggal, a mennyire lehet czélszerű szerkezetű kályhában tüzelhessünk.

Fűtőanyagúl rendesen *fa* és sok mindenféle *szén* szolgál. Legegészségesebb fűtőanyag a fa. Szagtalanúl lobogva ég, igen kevés ártalmas gázokat fejleszt az égési folyamat közben. Drága volta miatt mai nap a fával való fűtés háttérbe szorúl. Szénnel fűtenek. Csakhogy a szénfűtés egészségtelenebb mint a fatüzelés. A szénégés közben ártalmas gázok, kellemetlen tűz támad. Szénnel csak arra való kályhában szabad tüzelni.

A *kályhák* rendesen vasból vagy agyagból készülnek. A vaskályha gyorsan melegedik át és ugyanoly gyorsan szolgáltatja tovább a meleget, a mely közelről meglehetősen érezhető sugárzó hőség. — Sugárzó hőség alatt olyan meleget értünk, a mely nem a szoba levegőjét, hanem csak a közelében levő tárgyakat, személyeket melegíti. Ilyenkor csak a test azon része melegedik meg, a melyet a hősugarak közvetlen érintenek, pl. a has s mell, ha az ember arczczal áll vagy ül a vaskályha előtt, a test többi részeit meleg alig éri. Sugárzó hőség ellen legjobban akként védjük magukat, ha kályhaellenzővel fogjuk körül a vaskályhát. Ilyen ellenzők különösen fontosak iskolahelyiségben és főleg olyanban, a hol vaskályhában tüzelnek. A kályhához közel ülőket védi a meleg közvetlen kisugárzása ellen. A vaskályha már azért sem czélszerű, mert nagyon gyorsan kihűl, meleget csak addig terjeszt

míg tüzelőanyaggal etetjük. — Az *agyagkályha* ellenben lassan melegedik át, de sokáig tart meleget, a szobát egyenletesen melegíti, hőkisugárzása jóval kevesebb mint a vaskályhánál. Iskola helyiségekben tehát az agyagkályha igen czélszerű. Valamennyi kályhának azon egy közös hibája van, hogy belőlük a meleg nagyrésze a csöveken át a szabadba elillan. Ez oly közös hiba, melyen csak akként javítunk némileg, ha a kályhacsöveket sokszorosan meggörbítjük. Míg az elillanó meleg a sok görbe csövön áthalad, a csövek átmelegednek és a meleget a szoba levegőjével közlik. Sok helyütt akként akarnak meleget takarítani, hogy a csöveket szellentyűvel elzárják. Ez igen veszedelmes gazdálkodási módszer. A vékony szellentyű nem képes a meleg levegő elillanását meggátolni, de igen is útját veszi a csöveken áthaladó veszedelmes égési gázoknak. Ezen gázok visszacsapódnak a kályhába, innen a szobába és megmérgezik a szoba lakóit. Ilyen úton már számtalan szerencsétlenség esett meg.

Legújabban nagy intézetekben a *központi fűtést* fogadták el. Az épület valamelyik részében egyetlen egy nagy kályhával levegőt vagy vizet melegítünk fel. E központi helyiségből csövek vezetnek az épület minden egyes helyiségéhez. A felmelegített levegő, víz vagy vízgőz ezen csöveken át eljut az egyes szobákba, átmelegíti a szoba levegőjét, és kihűlt állapotban visszatér a központi kályhához, a hol újból átmelegedik. Az eddigi tapasztalatok szerint legjobb a gőzfűtés.

Dr. Szalárdi Mór.

A FRANCZIA NŐNEVELÉSRŐL.

(A franczia közoktatásügyi miniszter beszéde.)

Október elsején nyitották meg Rouen városában az 1880. decz. 20-iki törvény értelmében szervezett felsőbb leányiskolát (liczeumot), melynek számára a városi hatóság a kormány hozzájárulásával pompás palotát építtetett. A megnyitás ünnepén *Duvaux* közoktatásügyi miniszter nemcsak a köztársasági kormányt képviselte, hanem ama nemes eszméket is, a melyek a franczia nőnevelés történetében korszakot alkotó 1880-ki törvényt diadalra juttatták. Az a beszéd, melyet az új intézet növendékeihez, az ünnepre egybesereglett közönséghez intézett, oly tartalmas s rövidsége mellett is oly hű képét adja a franczia nőnevelés fejlődésének, hogy érdemesnek és kívánatosnak láttuk azt olvasóinkkal is megismertetni. A miniszter beszéde, melyet a «*Revue d'enseignement international*» októberi füzete után közlünk, következő:

Hölgyeim, uraim! A köztársaság elnöke 1882. márczius 18-án írta alá azt a rendeletet, mely a roueni felsőbb leányiskola felállításáról intézkedik. A szervezés munkája befejeztetvén, a kormány kötelességének tartotta, hogy az új iskola felavató ünnepén képviseltesse magát: így jutott osztályrészemül az a szerencse, hogy ez alkalommal önökhöz szólhatok. Szerencse, mondom, mert *egy új felsőbb leányiskolát felavatni annyi mint üdvözölni egy új s bő terméssel kecsegtető intézmény hajnalodását.*

Nem szándékozom tüzetes vizsgálatába bocsátkozni ama fejlődési fokoknak, a melyeken a nőnevelésnek annyira fontos kérdése hazánkban átküzdötte magát; de nem fojthatom el csodálkozásomat a fölött, hogy oly későn ismerték föl a nők magasabb értelmi képzésének nagy hasznát s a nők elévülhetetlen jogát ama képzésre, mely őket a természet rendjénél és tehetségeik gazdagságánál fogva egyaránt megilleti.

«Neveljétek a polgári osztály leányait polgári asszonyokká — így szólt *M^me^ de Maintenon* — szellemük kimüvelésére és fölékesítésére nincs szükségük. Tanítsátok meg őket házi dolgaik végzésére, férjeik iránt tartozó kötelességeikre, gyermekeik gondozására. Fiatal leányoknál a tanulás sokkal több rosznak mint jónak a szülője. A könyvek csak finom müveltségü, előkelő szellemeknek valók s kielégithetetlen kíváncsiságot ébresztenek a lélekben. A mi a történelmet illeti, megengedhetjük, hogy abból egyetmást tanuljanak; hadd ismerjék meg legalább hazájuk fejedelmeit, hogy össze ne téveszszék azokat, s egyik-másik spanyol vagy angol királyt holmi perzsa vagy sziámi uralkodókkal; az ó-kor története azonban egészen fölösleges, ha nem veszedelmes.»

Íme így gondolkodtak a nőről s a női hivatásról abban a században, a melyben a nők az irodalom és politika mezején nagyobb szerepet játszottak mint valaha. Azonban ama fényes kivételek csakis rendkívüli tehetségeiknek, vagy a véletlen kedvezésének köszönhették, ha nevet, állást, dicsőséget vívtak ki maguknak.

A szegényebb nemesség leányait áhitatoskodóknak nevelték; a polgári osztály asszonyainak nevelését föntebb jellemeztük; a köznép leányait számba sem vették.

Ez volt a helyzet a franczia forradalomig. A nemzeti konventet illeti meg a dicsőség, hogy ő fogta fel s ő hirdette először a nemzeti nevelés nagy eszméjét. Ez a hatalmas testület, melynek semmi egyébre nem lett volna szüksége, csak időre, hogy mélységes terveit megvalósitsa, soha sem tévesztette szem elől, hogy az egyenlőségnek legerősebb alapja, a szabadságnak leghathatósabb biztositéka a nevelés. Meg volt arról győződve, hogy ha az uj intézményeket meg akarja gyökereztetni s honfitársait egy szabad állam polgáraivá óhajtja tenni: telt marokkal kell osztogatnia a nevelés áldásait, föl kell világositania a népet, szóval nevelnie kell az ifjuságot a szabadság magasztos eszméire. Polgárokat ohajtván teremteni, nem felejtkezhetett meg a nőkről sem s kimondotta, hogy «a leányok — a mennyiben nemük megengedi — a tanitásnak ugyanazon tárgyaiban oktattassanak s ugyan-

olyan nevelésben részesüljenek mint a fiúk; különösen pedig a fonásban, varrásban és háztartási dolgokban gyakoroltassanak.»

Íme, uraim, ők megtalálták a dolgok nyitját: *tanítani a nőt, kifejleszteni értelmét, hozzászoktatni őt a gondolkodáshoz, egyenlővé tenni a férfiával — meghagyván számára mindazt, a mi őt a ház kincsévé, a családi erköles őrévé és — bocsássák meg a kifejezést — jó gazdasszonynyá teszi.*

A konvent nem élt elég hosszú ideig arra, hogy megkezdett munkáját befejezhette volna; a császárság idejében pedig s a visszatért Bourbonok uralkodása alatt semmi sem történt a nőnevelés előbbrevitelében. Még a juliusi kormány is, a mely az 1833. évi nevezetes törvény által megteremtette az általános népoktatásnak rendszerét, tökéletesen elhanyagolta a leányok nevelését. Nyom nélkül tüntek el *Carnot*, közoktatásügyi miniszter erőfeszítései is 1848-ban; úgy hogy közoktatásunk eme fontos ágának kifejlesztését csak napjainkban valósíthattuk meg. Azonban hálátlan lennék az érdem iránt, ha meg nem említeném *Duruy*, közoktatásügyi miniszter kísérletét, a ki középiskolai tanfolyamok tartását rendelte el fiatal leányok számára. Önök emlékezhetnek azokra a fényes eredményekre is, melyeket három rövid év leforgása alatt leányaink a vizsgálatokon tanusítottak.

Az 1870-ki év gyászos eseményei félbeszakították ezeket a tanfolyamokat; megszűntek azok itt Rouenban ép úgy mint többi városainkban s mikor lesujtottságunkból magunkhoz tértünk, s egész Franciaország hozzálátott a nemzeti megújhodás nagy munkájához mindenütt iskolákat állítván s ilyenek felállítását követelvén, a leányok számára rendezett tanfolyamok azért nem támadtak föl. Itt-ott tettek ugyan kísérleteket feltámasztásukra, de csekély eredménynyel. És e kísérletek helyesek, jót és sikert igérők voltak, de ekkor már kezdtük érezni, hogy ez az intézmény nem elégséges czéljainkra. Nem arról volt most már szó, hogy nagyobb városaink leányai magasabb kiképzésben részesülhessenek; szükségesnek láttuk, hogy emez oktatás áldásai állandóvá tétessenek és kiterjesztessenek az egész országra. Leányaink számára is liczeumokat és kollégiumokat kellett felállítani ország-

szerte, — olyan felsőbb intézeteket, a melyekben necsak oktatást, hanem ellátást és nevelést is nyerhessenek.

A parlament és a kormány vetélkedve buzgólkodtak e nagy czél elérésében s 1880. deczember 21-én szentesítést nyert az a törvény, a mely megteremtette leányaink felsőbb iskoláztatását.

A küzdelem hosszú volt és szenvedélyes; három év telt el, míg diadalra juthatott az az előttünk most már oly egyszerű és világos eszme, hogy *leányainknak épen annyi joguk van az állam gondoskodására mint a fiúknak s hogy az államnak kötelessége — mindenkinek szabadságát tiszteletben tartván — a leendő anyák nevelése fölött őrködni.* Hogy ezt a nagy elvet a mondott törvényben megvalósíthassuk, mindennemű akadálylyal és balhittel szembe kellett szállnunk; de a győzelem utóvégre is a mienk maradt, a mint hogy Franciaországban a győzelem mindenha aze, a mi észszerű és igaz.

Rouen városa az elsők egyike volt azok közül, a kik a mondott törvény jótéteményéből részt kívántak. Fogadják érte üdvözletemet és hálámat. A városi hatóság nagyon is jól tudta, hogy bizton számíthat az állam támogatására — s az állam nem is tagadta meg az óhajtott és várt segedelmet. A parlament, uraim, mindig azt az elvet vallotta, hogy az ifjúság oktatása — bármilyen fokú legyen is az — az összeség iránt teljesített szolgálat, s hogy az a nevelés, melyben minden egyes polgár részesül, jótétemény egyszersmind az egész nemzetre nézve. Bármily lelkiismeretesen takarékoskodik a közpénzekkel, habozás nélkül megajánl minden költséget, melyet a közoktatás java követel.

Engedjék meg, hogy nehány számadatot idézzek. 1880 óta, tehát két év alatt 38 millió frank fordíttatott a középiskolák helyiségeinek építésére vagy javítására. S máris új tervek vannak tanulmányozás alatt, melyeknek megvalósítása új költségeket követel; de mi nem fogunk megállani feleúton, mert ha új meg új kiadások állnak is elénk, mögöttünk tudjuk az egész nemzetet, a mely bátorít és előre ösztönöz bennünket. A kamarák által legutóbb közoktatási czélokra megszavazott összegből tíz millió frank van szánva leány-liczeumokra és kollégiumokra. Azokat tehát, a kik

az önök példáján buzdúlnak, ép úgy segíthetjük és fogjuk segíteni mint önöket. Önök vi-szariadtak ama félmilliónyi összegről, melybe iskolájuk került s az első pillanatban haboztak; mi megfeleztük önökkel a költséget s ez így volt rendén, mivel az önök erdeke egyúttal a mi érdekünk is.

Hölgyeim, bízzák reánk leányaikat aggodalom nélkül: *nem tudósokat, hanem tanult nőket nevelünk belőlük.* E szavaknál, melyek legtalálóbban fejezik ki nevelésünk irányát, be is rekeszthetném beszédemet, ha kötelességemnek nem tartanám, hogy programmunkról még egyet-mást elmondjak. Nem szólok ellenfeleinknek önző érdekekből fakadt szónoklatairól, és azokról a roszakaratú magyarázgatásokról, melyekkel annyira szabadelvű és mindenek fölött oly szükséges törvényünket gyanusítani igyekeznek. Mi számot vetettünk kényes feladatunk minden nehézségeivel s egy pillanatra sem felejtkeztünk meg ama felelősség komoly voltáról, melyet az állam az új intézmény megteremtése által magára vett. Nincs a mi nevelésünkben semmi olyan, a mi elidegeníthetné tőle a családokat. S azok, a kik gyermekeiket ránk bízzák, tudják is, hogy a *mi előadásainknak a modern társadalom aspirációi és szükségei szabnak irányt s nevelésünk szelleme a legigazabb s legtágabb értelemben szabadelvű.* De tudják meg egyúttal azt is — s nem hangoztathatom ezt elég nyomatékkal — hogy tanítóink részéről a legnagyobb tapintatosságra számíthatnak, mivelhogy minden, a mi a szenvedélyeket fölkelthetné s visszavonást támaszthatna, ki van zárva a mi rendszerünkből.

Programmunk talán némileg túlterheltnek látszik; legyenek nyugton e miatt. Nem szabad megengednünk — ez a mi meggyőződésünk —, hogy fiatal leányaink csupán csak külső mázát sajátítsák el a komoly tanulmányoknak. Semmi sem veszedelmesebb, mint a tökéletlen, felszínes ismeretek, melyek a fiatal lélekben csak a könnyelműséget és a képzelgést táplálják. Komoly munka vár rájuk, de megkönnyítettük annak nehézségeit szigorú és jól kipróbált módszerünk által, melynek segítségével biztosan hatolhatnak tanulmányaik mélyébe, kifejthetik tehetségeiket az észlelésben és elmélkedésben s megkedvelik a lelkiismeres munkát s a

fáradság árán, lassanként szerzett tudományt. Bízzanak, hölgyeim, a tanítók és tanítónők tapintatában, a kik nem azt tekintik föladatukul, hogy növendékeikkel erejüket, korukat és természetüket meghaladó eredményt érjenek el; hanem arra törekesznek, hogy őket a létező legtökéletesebben előkészítsék arra a hivatásra, mely rájuk a társadalomban vár, hogy megértvén koruk szellemét, annál hivebben szolgálhassanak hazájuknak.

A családokhoz intézett biztosításnak fejében, azt hiszszük, bizton számíthatunk azoknak lelkes támogatására. Gyermekeik nevelése ép oly mértékben az ő ügyük, mint a mienk. Szükségünk is van rá, hogy meg ne vonják segítő jobbjukat s hogy eszméinkben és törekvéseinkben osztozván folytonos összeköttetésben éljenek velünk. Tekintsenek bennnünket oly megbizottaik gyanánt, a kik nem azért vagyunk, hogy fölöslegesekké tegyük őket, hanem hogy segítségükre legyünk ama nagy feladat megoldásában, melyből a legnagyobb rész, a legsúlyosabb teher mindenkor az anyák vállaira nehezedik.

Uraim, én bízom fiatal leányaink emez oktatásában s erős a hitem, hogy ha eme nevelés áldásai után majdan asszonyokká lesznek, férjeiket a házitűzhelyhez tudják bilincselni, részt vevén azok munkájában, megosztván tanulmányaikat, olvasmányaikat s csak így válik lehetségessé, hogy egy életet éljenek, nem engedvén meg, hogy bárki vagy bármi közéjök helyezkedhessék; s ha a sors csapásokkal sujtja a családot, a nő nemcsak remegő szerelmével fog férje oldala mellett állani, hanem munkájával és tanácsával is támogathatja. Mint anyák ők lesznek gyermekeik első nevelői s ezentúl nemcsak édes örömmel, hanem biztos kézzel is vezethetik a kisdedek első lépteit; világos értelmük helyesen ítéli meg a gyermekek fejledező tehetségeit s megadhatják nekik amaz első oktatást, melyeket, ha az anya ajkairól fakadtak, a gyermek nem felejt el soha sem.

Kisasszonyok, kedves gyermekeim, az önök kezeibe teszszük le a megnyitott iskola jövőjét, jó szerencséjét. Önökért fáradtunk, önökért hoztuk az áldozatokat: munkálkodjanak önök is családjuk, a haza és a köztársaság javára!

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

A magyarok eredete. Ethnologiai tanúlmány; irta Vámbéry Ármin, kiadja a magyar tudományos akadémia. Budapest, 1882. (nagy 8-r., 705 lap), ára 5 frt.

A magyarok eredetének kérdéséről volt már szó folyóiratunkban. Röviden bár, de elfogulatlanúl és híven igyekeztünk feltüntetni a kérdés mai állását. Sem a külföldi egykorú történetírók, sem hazai krónikáink tudósításai nem érnek el a magyar nép eredetének titkáig; elbeszéléseiket nem fogadhatjuk el történeti valóság gyanánt. De a hol a történeti adatok tanúsága véget ér, ott a nyelvtudomány gyújt fáklyát s hint némi fényt a sötétségbe. A magyar és a vele rokon nyelvek összehasonlító tudománya pedig arra az eredményre jutott, hogy a magyar nép az ural-altai nyelvcsalád finn-ugor ágához tartozik. Nyelvünk alkotása, nyelvkincsünknek ép a legkezdetlegesebb fogalmakra vonatkozó része oly mértékben megegyezik a finn-ugorokéval, hogy ennek alapján a tudományos hypothézisek erejére emelkedett ama nézet: hogy népünk őskorának legrégibb idejét, fejlődésének első szakaszát a finn-ugor népekkel együtt egy közös hazában töltötte. E közös haza a Volga, Káma és Alsó-Irtis folyók között, az Ural hegy mindkét lejtőjén terült el, a hol az ugoroknak még a XVI-ik században is önálló országuk volt s a hova a magyar nép őshazáját hazai krónikáink is helyezik. Innen, emez őshazából vonúltak a finnek s rokonaik éjszakra, a magyarok pedig délre. Délre költözködvén a Volga torkolatától keletre terülő nagy síkságon török-tatár népekre akadtak. Mennyi ideig éltek eme népek közelében vagy társaságá-

ban, nem mondhatjuk meg; de annyi tény, hogy szoros összeköttetésben állottak velük, mert nyelvünk szókincsében tömérdek a török-tatár kölcsönvétel. Ha a kölcsönvett szavak jelentését vizsgáljuk, még arról is fölvilágosítást nyerünk, hogy e török-tatár népektől sajátították el őseink a pásztorkodó (nomád) életmód ügyességeit, sőt a földmüvelés első ismereteit is. Itt eme nomád életű török-tatár népek közt találjuk őseinket a IX-ik század első tizedeiben is, a mikor a görög írók tudósításai az első történeti világosságot vetik vándorlásaikra. Sőt e török-tatár eredetű népek még tovább is hatottak a magyarokra: tudjuk, hogy a kazaroknak egyik törzse a kabarok őseinkkel egyesülve velük együtt vettek részt a honfoglalásban; tudjuk, hogy később besenyők és kúnok nagy számmal költöztek a magyarság új hazájába, hogy itt idők folytán a magyarsággal egy nemzetté forrjanak össze. Krónikáinknak azt az elbeszélését, hogy a húnok és avarok a magyaroknak elődei, tehát vérszerinti rokonai; hogy a székelyek a húnok egyenes utódai s hogy végül a beköltöző magyarok Attila örökségét követelve jelentek meg a hármas bérez aljában: a nyelvtudomány nem tartja igazolhatóknak s elfogadhatóknak. Ama nyelvtudományi iskolának, mely a magyarság eredetét ilyképen fejti le, feje és lelke érdemekben megőszült veterán tudósunk Hunfalvy Pál.

A beavatottak előtt ismeretes volt, hogy Vámbéry Ármin, európai hírű orientalistánk és utazónk, nemcsak hogy nem osztozik a magyarok eredetének fentebbi magyarázatában, hanem évek óta készül Hunfalvyt és a vele tartó nyelvtudósokat megtámadni s hogy e támadása által megsemmisítő csapást szándékozik mérni az általuk védett nézetekre. Vámbéry sokat ígért s régóta várt munkája végtére megjelent s úgy tudományos köreink valamint nagy közönségünk oly rendkívüli mohósággal fogadták, hogy az első kiadás példányai nehány nap alatt teljesen elkeltek. Oly eredmény, a milyennel a müveltebb nyugati népek irodalmában is kevés tudományos munka dicsekedhetik. Ez a fényes eredmény egyúttal azt is bizonyítja, hogy Vámbéry neve és nézetei nagy népszerűségnek örvendenek, s ha a népszerűség az igazság mértékéül szolgálhatna, a tudós orientalistát az általa fölidézett viadal-

ban előre is győztesül üdvözölhetnők. De ezzel nem kecsegtetheti magát: a diadalt az ellenkező nézetek megmérkőzésének kell megelőzni. Olvassuk a lapokban, hogy Hunfalvy és Budenz készülnek is már az ellenök intézett támadás visszaverésére. Egyelőre az akadémia lesz a harcz színtere, de azt hiszszük, hogy nem egyhamar fog az véget érni s nem is a fölolvasó-asztal előtt ér véget.

Mi nem ereszkedhetünk a viadalba s ezért tartózkodunk Vámbéry munkájának czáfolgatásától; egyszerűen arra szorítkozunk, hogy nézeteinek velejét, tanúlmányának foglalatját lehető rövidséggel feltűntessük, hogy olvasóink annál nagyobb érdeklődéssel kísérhessék azt a vitát, a melyet szerzőnk megindított s a melynek végeredményével olvasóinkat annak idején megismertetni el nem mulasztjuk.

Vámbéry épen az ellenkezőjét állítja annak, a mit Hunfalvyék hirdetnek. Ő szerinte a magyar nép nem finn-ugor, hanem török-tatár eredetű s csak miután az utóbbi népek között nagyra növekedett, jutott a finn-ugor törzsek szomszédságába, a kiknek nyelvéből az érintkezés folytán egyetmást kölcsönbe vett. Eme nézetének támogatására nemcsak a nyelvtudomány erősségeit használja föl, hanem a történeti adatok bizonyítékait is, sőt a mai török-tatár népek műveltségének momentumait is csatasorba állítja. Munkája a fentebb említett bizonyítékok természete szerint azután három főszakaszra oszlik: az elsőben a történeti adatokat s nyelvemlékeket, a másodikban a török-tatár törzsek és a magyar nép ősi műveltségének momentumait, a harmadikban végre a magyar s a vele rokon nyelvek tanúságát veszi vizsgálat alá.

A történeti adatokból ama következtetést meríti, hogy a Fekete tengertől a Tien-San hegységig terjedő nagy pusztaságon minden időben török-tatár eredetű, nomád népek tanyáztak. A *skythák*, a kikről a görög írók emlékeznek, már a Kr. e. századokban, s a *szakák*, a kiknek emlékezetét a keleti írók őrízték meg, egyaránt török-tatár eredetű harczias, romboló törzsek voltak. Török-tatár eredetűek a *húnok* meg *avarok* is, a kik ugyanezen síkföldről törtek a Volgán át nyugot felé a kereszténység rettegtetésére. Ugyanezen népek közül valók a *khazarok*, *bessenyők*, *úzok*

vagy *kúnok* és *bolgárok* is, a kik között a IX. században őseinket találjuk a Fekete tenger mellékén. Török-tatár eredetűek tehát őseink is, a kiknek az előbb említett népek egytől egyig rokonaik. S milyen alapon jutott szerzőnk emez eredményhez? — a történeti adatok alapján. Ámde a történeti adatok sokkal fogyatékosabbak, semhogy elegendő erejük volna amaz eredmény támogatására. A valóság az, hogy szerzőnk nem is annyira a történeti tényekre épít, mint a történeti följegyzésekben megőrzött hún, avar, khazar stb. tulajdonnevekre, a melyeket ő a török-tatár nyelvek segítségével old, magyaráz meg. Mi azt hiszszük, hogy az a száz s egynehány tulajdonnév, még ha Vámbéry szófejtései teljesen pontosak is, nem dönthet el oly fontos tényt, mint a magyar népnek az említett népekkel való rokonsága, — annyival inkább nem, mivel az összehasonlító nyelvtudománynak egyik sarkalatos alaptétele az, hogy tulajdonnevekből a nyelvek s népek rokonságára csak a legritkább esetben lehet, de kizárólagosan soha sem szabad következtetni.

Könyvének második szakaszában ama művelődési momentumokat gyűjti össze és emeli ki a tudós szerző, a melyek úgy a magyar népnél valamint a török-tatár törzseknél közösen föllelhetők még ma is, vagy legalább megvoltak egykor, a mint nyelvünk csalhatatlanúl tanúsítja. A munka három szakasza közül kétségtelenül az a legérdekesebb s egyúttal legtanúságosabb is. Megtudjuk belőle, hogy házi állataink, gabnaféléink, gyümölcseink nevei közül, továbbá a családi és házi, állami, hadi és vallási élet szavai közül mily sok nyelvünkben a török-tatár kölcsönvétel. Íme nehány példa:

a) A házi állat általános neve, a *barom* szó az ó-török nyelvben *barum* (bar = bír-ni; barum = birtok). A *kos, ürü, toklyó* (= tokli), *gyapju* (japu), *akol* (agul); továbbá *bika* (buga), *ökör* (öküz), *tinó* (tana), *csikó* (csikin) mind azonosak. A *kutya* szó ugyan ugor eredetű, de a *kopó*, meg *agár* már a törökkel egyezik. A madárvilágból már az Attila paizsát díszítő *turul* madár törökül *turaul* (fekete kis sólyomfaj); a *daru* (turna), a *túzok* (tudak), *gólya* (gulau), *csóka* (csauka), *kánya* (kanja) stb. mind török-tatár eredetű szavak.

b) A növényvilágból a *buza* a török-tatár nyelvekben *bugdai*, *árpa* = arpa; *gyümölcs*, melyet régente a magyar is *gyimicsnek* ejtett, törökül *jimis*; alma, körte, kökény, kender törökül is csaknem betűről betűre így hangzik.

c) A házi élet és ruházat szavai közül is egy-két példa: a *sátor* neve a törökben is *csator*, a *csat* tőből, mely azt jelentette *összehajtani*. A *takács* törökül *takacsi*, *tiló* = tila, *orsó* = urcsuk, *bőr* = baru, *suba* = csuba, *köpönyeg* = kepeng, *csizma* = csezme stb.

d) A hadi élet közös szókincsében is érdekes összehasonlításokra akadunk. Maga a *háború* szó törökben *kabaruk* csődületet jelent; a *béke* = bek jelentése ez: szilárd, megkötött. *Sereg* = cserig, *vezér* = vezir, *csata* = csati (összeütközés), *nyíl* = jil (szágúldani). A *kés*, *bicsak*, *balta*, *buzogány*, *kard*, *tegez*, *csákány* szavak alig változtak egy betűnyit. A lovaglás szavaiból *nyereg* = nejger, *kengyel* = kengej, *hám* = kám, *gyeplő* = jeplüg, *kantár* = kangtar stb.

e) A vallási élet szavai közül még ma is sok török-tatár eredetű emlék él nyelvünkben. Az *isten* szó perzsa eredetű (izdan, jezdan), de török népek révén került úgy ez mint a többi perzsa szó a magyarba; *bálvány* = pahlivan; *ördög* = erdeng. — *Óriás* szavunk két török szónak összetételéből alakult: *ori* vagy *uri* *magasat* jelent, *as* pedig *atyát*; óriás tehát = magas atya, ember. *Boszorkány* = busurkan (*busur* annyi mint: bosszantani) stb.

S mit bizonyítanak az idézett példák? azt-e, hogy a magyar nép eredetét török-tatár népek között kell keresnünk? — Vámbéry alighanem téved, mikor azt mondja, hogy: *igen*. Nem bizonyítanak azok egyebet — s ezt Hunfalvy és követői sem vonják kétségbe — mint azt, hogy a magyar nép abban az időben, mikor a vadász-halászéletmódról áttért a nomádéletmódra, már elhagyta ugor rokonait és török-tatár népek társaságában élt, a kiktől az új életmóddal járó fogalmakat, ügyességeket s az ezeket kifejező szavakat is kölcsönvette. Azonban ha Vámbéry az általa összehordott közös műveltségi mozzanatok bizonyító erejében tévedett is, nagy érdeme marad azért, hogy a török-tatár népek hatását a magyarra oly fényes világításba helyezte, a minek eddig nagyon is hijával voltunk.

A munka harmadik szakasza nyelvészeti fejtegetésekből áll, melyekben itt-ott keserű hangon polemizál Hunfalvyval s főképen Budenzzel. Ezen fejtegetések ismertetésével nem fárasztjuk olvasóink türelmét. A finn-ugor rokonságot védők azon állítása ellen irányúl minden támadása, hogy «a magyar nyelv úgy grammatikai alkotására nézve, mint szókincsének legeredetibb elemeire nézve a finn-ugor nyelvcsaládhoz tartozik; a nyelvünkben található nagy számú török-tatár szavak ép úgy egyszerű kölcsönvételek, mint a még nagyobb számú szláv szavak. S a mint nem lehet ennek alapján azt állitani, hogy nyelvünk s nemzetünk szláv eredetű, úgy nem lehet a török-tatár rokonságot sem tudományosan megállapítani.» Ennek ellenében Vámbéry azt állítja s minden rendelkezésére álló erősséggel, a legapróbb részletekre kiterjeszkedve bizonyítja is, hogy «a magyar nyelv vegyes nyelv, melynek grammatikai alkotásában nemcsak a finn-ugorokkal, hanem török-tatárokéval is közös nyelvtörvények félreismerhetetlenek; a mi pedig a szókincset illeti, a finn-ugor eredetű szavak igen jelentéktelen számmal vannak a magyar nyelvben és ez a kevés is csak késő időből származó kölcsönvétel; holott a török-tatár eredetű szavak oly nagy mennyiségben fordúlnak elő s annyira a legkezdetlegesebb műveltség köréből valók, hogy ezek nem lehetnek egyszerű kölcsönvételek s nem is magyarázhatók meg másképen, hacsak el nem fogadjuk, hogy a magyar nép maga török-tatár népek között vette eredetét.» Hogy milyen nyomatékuk van Vámbéry nyelvészeti fejtegetéseinek, azt a szakférfiak fogják eldönteni s előre láthatólag ezen nyelvészeti fejtegetések értéke fog dönteni egyúttal az általa fölidézett vita sorsa fölött. Egyébként akár legyen Vámbérynek igaza a főkérdésben, akár nem: munkája azért sok oly becses részletet foglal magában, a melyekkel irodalmunkat valóban gazdagította; különösen a nomád magyar és török-tatár népek műveltségi mozzanatairól szóló tanulmánya az, a mely nemcsak maradandó értéket, hanem tartós hatást is biztosít számára.

Ajánljuk olvasóinknak s különösen az iskolai hatóságoknak a nagyfontosságú munka megszerzését. A sajtó alatt levő második kiadás a mint halljuk tetemesen olcsóbb lesz az elsőnél; a tudo-

mányos akadémia osztatlan helyesléssel találkozott, midőn a munka könnyebb megszerezhetésének és nagyobb mértékű elterjedhetésének kedveért az első kiadás váratlan gyorsaságú elkelte után eképen intézkedett. —*n*.

Népszerű nemzetgazdaságtan. A franczia akadémia által legelső díjjal koronázott pályamű. Irta Block Mór. A tizedik kiadás után fordította s a nép- és iskolai könyvtárak használatára átdolgozta Dobóczky Lajos. Budapest, Franklin-társulat. 1883. (8-r., 112 lap.) Ára 40 kr.

Páratlan kis munka a maga nemében, remek példánya a tudományok népszerűsítésének. Még ama kitűnően sikerült könyvecskékkel összehasonlítva is, melyekben a legkiválóbb angol tudósok kísérlették meg az egyes tudományok főbb igazságait és tényeit megismertetni a nagy közönséggel és ifjúsággal, határozottan őt illeti meg az elsőség. Az angol elemi könyvecskéknek egyszerűségök és világosságuk lep meg; a mi kis Népszerű nemzetgazdaságunkban ellenben az említett tulajdonokon felül annyi az elbeszélések elevensége és bája, hogy szinte azt hiszszük, képzeletünk gyönyörködik csak, mikor értelmünket színarany kincsesel gyarapítjuk. Igy csak nagy tudós és kitűnő stiliszta írhat. S a híres franczia nemzetgazdát és statisztikust, Maurice Blockot mind a két czím teljes joggal megilleti.

Könyvecskéje alig terjed hét nyomatott ívre s még sincs a nemzetgazdaság tudományának oly fontosabb elve, melyet meg ne magyarázna, olyan kérdése, a melyet meg ne világosítana. És minő magyarázat, minő felvilágosítás! Elvont fejtegetéseknek nyomát se találjuk a könyvecskékben. Gyermekeknek szól s egy pillanatra sem lép ki úgyszólván a gyermekvilágból, melynek eseményei képezik majdnem kivétel nélkül minden kerdés tárgyalásánál a kiindúló pontot. Tulajdonképen a gyermekek maguk magyarázgatják a dolgot s csak akkor lép közbe a tanító vagy egy-egy felnőtt ember, mikor ők maguk közt s maguktól nem igazodnak el. Olvasás közben úgy rémlik előttünk, mintha naiv gyermekelbeszéléseket olvasnánk, melyeknek látszólag semmi közük a tudományhoz. Pedig emez apró elbeszéléseknek minden részlete, a gyermekek be-

szélgetésének minden szava a leggondosabb megválogatással, a legfinomabb művészettel akképen van elrendezve, hogy fejezetenként egy-egy kérdést tisztázzon, az egészet tekintve pedig a nemzetgazdaság főbb tételeit magyarázza meg. Sőt a szerző még ennél is többet ért el. Nemcsak igazságot hirdet, tudományt tanít, hanem a nélkül, hogy moralizálna, rendkívül ügyesen emeli ki azt, a mi a szellemet táplálván, az erkölcsi életnek is nemesítésére szolgál. Alig van hasonlónemű könyv, melyet melegebben ajánlhatnánk nép- és iskolai könyvtáraink előljáróinak, mint ezt a kis Népszerű nemzetgazdaságtant. Hogy a fordítás mennyiben hű az eredetihez, nincs módunkban megítélni: de folyékony, magyaros és világos. A kiadó társulatot pedig teljes elismerés illeti meg azért, hogy e könyvecskét igen csinos nyomása és jó papírja mellett is oly olcsón bocsájtotta forgalomba.

Tanítók zsebnaptára az 1883. évre. Szerkeszti: György Aladár. Nyolczadik évfolyam. Budapest. Légrády testvérek. Ára?

A György Aladár szerkesztette zsebnaptárnak nincs már szüksége az ajánlásra; elég ha egyszerűen bejelentjük megjelenését s megemlítjük, hogy a régi beosztás és külső kiállítás mellett ez idén még bővebb tanügyi tartalommal jelent meg, mint a korábbi években. Nincs a most folyó évnek a népiskolai ügyet érintő fontosabb eseménye, melyről a tanító itt felvilágositást ne találhatna. Ezeken felül a mindenféle apróbb, de tanítókra nézve nélkülözhetetlen tudnivalóknak oly gazdag, s csaknem kimeríthetetlen tárháza e zsebnaptár, hogy a tömérdek adat fáradságos összegyűjtéséért és egybeállításáért a szerkesztőt jogosan megilleti minden tanügybarát elismerése és hálája. A tulajdonképeni tanügyi részen kívül a szerkesztő és kiadó bőven gondoskodott a gyakorlati használat szempontjából szükségesekről, egyebek közt az iskolai napló és jegyzetek számára szolgáló tiszta papirosról stb. stb. Ohajtjuk, hogy érdeméhez méltó pártolásra és elterjedésre találjon.

II.

ISKOLAI ÉRTESÍTŐK.

4. Felsőbb- és elemi népiskolák.

1. Második tanügyi értesítő a szegedi apáczaiskolákról, közzéteszi Oltványi Pál, prépost stb. az apáczaiskolák igazgatója. — A szegedi apáczaiskolák Oltványi István nagyprépost hagyatékából, Oltványi Pál prépost és kamarás áldozataiból és a csanádi egyházmegye főpásztorának országosan ismert bőkezűségéből épültek föl s láttattak el a szükséges fölszerelésekkel. Emez iskolákban a Mi asszonyunkról czímzett iskolanővérek gondozása alatt van: négy osztályú elemi iskola, a felső népiskolának megfelelő, benlakásra is berendezett lánynevelő-intézet s emezekkel kapcsolatban az említett nővérek számára szolgáló tanítónő-képző. Az első felvételek a leánynevelő-intézetbe történtek 1873 szeptemberében; még ugyanazon évben megnyílt az e czélra emelt új épületben a három osztályú elemi népiskola is. A tanítónő-képzőből az első végzett növendékek 1877-ben léptek ki. A gondos vezetés alatt álló iskolák gyors virágzásnak indúltak s úgy a közoktatásügyi miniszterium, valamint a kerületi tanfelügyelőség s a szegedi városi tanács részéről is elismerő figyelemben, sőt kitűntetésben részesültek. A szegedi nagy árvíz egy időre megakasztotta ugyan az eddigi zavartalan fejlődést; de az árvíz sújtotta város rekonstrukciójának megkezdése után a városnak és Bonnaz püspöknek jótékonyságából egy szebb jövő reményével kezdte meg ismét működését. A város szép helyen fekvő nagy telket ajándékozott az iskolák újonnan emelendő épülete számára s a telepítésre és felszerelésre Bonnaz püspök kétszázezer forintot meghaladó összeget ajánlott. — Az értesítő statisztikai kimutatásaiból közöljük a következő adatokat. A *népiskola* négy osztályába járt 211, — a *nevelő-intézet* hat osztályába 148. — a *varróiskolába* 14, — *összesen 373* növendék (Benlakó 30). Ezek közül helybeli volt: 332, vidéki 41. Vallás szerint: róm. kath. 348, helvét hitv. 6, görög kel. 8, mózes v. 11. Nemzetiség szerint: magyar 334, német 39. A tanítótestületre vonatkozólag csak annyit mond az értesítő, hogy a hitoktatáson kívül a törvényszabta tárgyakat hét, erre képesített iskolanővér s egy okleveles jelölt adta elő két segédtanítóval; a kézimunkában pedig három segédtanítónő nyújtott oktatást. A benlakó nevelőintézeti növendékek fizetnek évenként 250. — zongoratanítással együtt 300 frtot. Énekoktatásért félévenként 2 frt 50 krt, tánctanításért 6 frtot. Mellékköltségekre (iskolakönyvek, író-, rajz- és kézimunkához szükséges szerek, intézeti egyenruha stb.) negyedévenként megfelelő előleg adatik, melyről az intézet igazgatósága külön számadást vezet. — Bejáró növendékek a szerint, hogy alsóbb vagy felsőbb osztályt látogatnak-e, havonként 2—4 frt tandíjt fizetnek; az utóbbiak közt vannak ú. n. félnövendékek is, a kik az egész nappalt az intézetben töltik s mérsékelt fizetésért ellátásban részesülnek.

2. A Szombathely városi községi elemi fiú- és leányiskolák értesítője az 1881—82. tanévről (IX. évfolyam), közli Zagróczy Tivadar igazgató ta-

nító. — A tanév történetéből kiemeljük, hogy a városi főorvos indítványára próbaképen az alsóbb osztályokban, a téli időben reggel 9 órakor kezdték a mindennapi tanítást; de a tanítótestület a próbaidő alatt eme berendezés tarthatatlanságáról, sőt káros voltáról győződvén meg, tapasztalatairól jelentést tett s ennek alapján az iskolaszék visszaállította a régi időrendet. Az iskolai takarékpénztár a kettős intézet minden osztályában kezeltetett; említésre méltó, hogy a fiú-betevők számát a leánynövendékeké majdnem kétszeresen felülmúlja. Amazok közül 59 betevő megtakarított 36 frtot; emezek közül pedig 99 betevő 91 frt 29 krt. — Az orsz. nőiparkiállításon is résztvettek a leánynövendékek s a bemutatott munkák bronzérmet nyertek. Az iskolaszék 224 tanulónak engedte el a tandíjat s 39 növendéket részesített ingyen tankönyvben. A hat osztályú fiúiskola mellett a leányiskola csak négy osztályból állott, melynek *tanítónői* voltak: Babos Julia, Kazy Janka, Nagy Gizella és Krancz Riza. Az elemi leányiskolai *tanulók száma összesen 252* (legtöbb az első osztályban: 92; legkevesebb a negyedikben: 43). Ezek közül helybeli 242, vidéki 10. *Nyelvre nézve:* magyar 246, német 5, vend 1. *Vallásra nézve:* róm. kath. 201, ágostai hitv. 29, mózes v. 22. *Feltűnő és megmagyarázhatatlan az értesítő amaz adata, hogy az ismétlő iskolába járók közül 214 fiú mellett csak 4 lányról történik említés!* Az iskola szertáráról nincs kimutatás. Tandíj az elemi iskolában egész évre 3 frt, az ismétlő iskolában 1 frt.

3. A h.-m.-vásárhelyi községi felsőbb népiskolák, a kispusztai tanyai népiskola és az ismétlő iskolák értesítője az 1881—2. tanévről. Kiadta az iskolaszék. — Az iskolaszék hatósága alá tartoznak: 1. A gazdasági és ipari szakosztálylyal megtoldott felsőbb népiskola, 2. A felső leányiskola, 3. A kispusztai tanyai vegyes osztályú népiskola s ezeken kívül 4. Az ismétlő iskolák. — Mi csupán a felső leányiskolára vonatkozó adatokat szemeljük ki az előttünk fekvő értesítőből. A felső leányiskola áll egy előkészítő s két rendes osztályból; az előkészítő osztályt azonban az év végével megszüntették. Az értesítő kiemeli a tanhatóság áldozatkészségét az iskola fölszerelésében s a fölügyeletben tanúsított buzgóságát. A tanév története kevés kiemelkedő mozzanatot nyújt. Az országos nőiparkiállításon bronzérmet s díszokmányt nyert. Az iskolalátogatást a növendékek közt járványos betegségek (toroklob, vörheny, himlő) hosszabb ideig gátolták. Ez évben kezdték meg továbbá a konyhakertészet rendes tanítását. A felső lányiskola 3 osztályában, Nagy Bálint igazgatása alatt, hét tanító tanított, köztük *három tanítónő*: Orzetti Emilia, Kardos Jusztina és Zsenaty Biró Emilia. Ez utóbbi betegsége alatt a kézimunkát tanította Könyves Istvánné. A *növendékek száma* volt a három osztályban *61.* (Az előkészítőben 27, a másodikban 11.) *Vallás szerint:* róm. kath. 11, görög kel. 1, helvét hitv. 13, ágostai hitv. 1, mózes v. 35. *Nyelvre nézve:* 60 magyar, 1 német. Helybeli volt 60, vidéki 1. Tandíjmentes volt 6. — A kispusztai tanyai népiskolában, mely szép eredménynyel teljesíti föladatát, mindössze csak 30 növendék járt, ezek között lány volt 10. — Ismétlő iskola van a városban 12, a tanyákon 4 az egyes hitfelekezetek iskolai helyiségeiben s azok tanítóinak vezetése alatt; de ezen iskolákat kizárólag csak fiúk látogatták. Tandíj a felső lányiskolában: egész évre 3 frt.

4. A hódmezővásárhelyi reformált népiskolák értesítője az 1881—2.

tanévről. Közzéteszi az egyházi tanács megbízásából: Pap Imre, ref. lelkész, mint a népiskolák egyik tanfelügyelője. — 1874 óta ez az első értesítője a nevezett iskoláknak; de az értesítő a lefolyt hét év történetéből kevés adatot említ fel. Általában kiemeli, hogy emez idő alatt állította fel, egészítette ki s szerelte föl teljesen a ref. egyház az általa fentartott s szép virágzásnak indult iskoláit. A múlt iskolai évben volt 23 népiskolája, mindegyik két-két osztályú és pedig fiúiskola 13, leányiskola 10. Ezeken kívül 16 tanyai iskola. Emez iskolák fentartása az egyházközségnek évenként 16199 frtjába kerül; megjegyzendő, hogy a költség fedezésére semmi pénzalappal nem rendelkezik s tisztán egyházi adóból fedezi a szükséget. A tanító-testület két tagja érte meg tanítóskodásának 50 évi jubileumát oly ép erőben, hogy a tanítói működést mindketten folytatják továbbra is: Zsarkó Mihály és Könyves István. *Tanítónők nincsenek alkalmazva.* A növendékek létszámáról igen fogyatékos kimutatás van közölve. Az összes *leánynövendékek száma 890.* (Városi iskolákban 692, tanyaiakban 198.) Ezek közül az I. osztályba járt 371, a II. osztályba 292, a III. osztályba 133, a IV. osztályba 66, az V. osztályba 21, a VI. osztályba 7. Hogy egy-egy tanteremre mennyi növendék esik, nincs kimutatva; valamint hiányoznak a növendékek egyéb viszonyaira vonatkozó kimutatások is. Évenként átlag 120 növendék részesül tandíjelengedésben; s a lefolyt évben 92 gyermeket látott el a «szegény alap» tankönyvvel. Tandíj: ? Az értesítőben Borsy Géza tanítótól ily című értekezés is van: *«Testi büntetés a népiskolában.»* Az értekezés velejét ezen szavakkal fejezi ki a szerző: «Ha a tanító csak tanító volna, azaz olyan, a ki a tantárgyak tanításán kívül mit se gondolna a növendékek erkölcsi magaviseletével: akkor ellehetne a népiskola a testi büntetés alkalmazása nélkül, mert arra nem a tanítónak, hanem a nevelőnek van szüksége. Minthogy azonban e kettőt, t. i. a tanítót a nevelőtől a népiskolában nem szabad, de nem is lehet elválasztani, tehát a népiskola — ez idő szerint — még nem mellőzheti a mérsékelt és ovatosan használt testi büntetést, mert a növendékek jelentékeny része jóformán semmi nevelésben sem részesül, tehát a tanító, mint nevelő a hiányos nevelésből — neveletlenségből — származó hibák kiirtására néha a testi büntetést is kénytelen igénybe venni.»

5. *A budapesti ágostai hitv. evang. magyar-német gyülekezet népiskolájának évi értesítője az 1881—2. tanévről. (III. évfolyam.)* — A budapesti ágostai hitv. egyház a belvárosban egy négyosztályú fiú- és hatosztályú leányiskolát, a külvárosban pedig úgy a fiúk mint a leányok számára egy-egy kétosztályú elemi iskolát tart fen. Ez iskolák fentartása került 16,609 frt 82 krba; a költségből a befolyt tandíjak 10,626 frtot fedeztek. — Az iskolai év eseményei közül első helyen emeli ki az értesítő Pfitzner János, leányiskolai tanító elhunytát, a ki 38 évi buzgó munkásság után költözött el hivatása mezejéről. «Hű tanító volt nemcsak szóval, de szívvel lélekkel és tettel is.» — Az iskola-bizottság elhatározta, hogy az alsóbb leányosztályok egyikéhez egy-két évi próbaidőre segédtanítónő hivassék meg. A tantermekbe légszeszvilágítást vezettek be. A tornatanítás behozatala iránt az előkészítés annyira haladt, hogy az új tanévben végre megkezdhető lesz. Az összes iskolák *tanítótestülete* 14 tagból állott; közöttük két tanítónő: Pfitzner Luiza és Tomassek Ilona. A hatosztályú belvárosi s kétosztályú külvárosi leányiskolában a *növen-*

dékek összes létszáma : 313. (Legtöbb a belv. I. osztályban: 60; legkevesebb a belv. VI. osztályban: 15.) *Vallásra nézve:* ágostai hitv. 171, reform. 3, róm. kath. 21, görög kel. 1, izraelita 117. *Nyelvre nézve:* magyar 256, német 56. Tandíjmentes volt: 65. Tandíj: ?

Az értesítő nagy terjedelmű és értékes értekezést közöl Falvay Antaltól; címe: «*Iskola és szülői ház*». Nem terjeszkedhetünk ki, habár szívesen tennők, emez értekezés részleteinek ismertetésére; be kell érnünk azzal, hogy a bőtapasztalatú s magvas gondolkodású szerző vizsgálódásának eredményét összefoglaljuk. «Az iskolának — az értekezés szavaival élünk — nem szabad pusztán azzal megelégednie, hogy csak oktasson, hanem kell, hogy neveljen is. Kell, hogy ott, a hol a családi élet jó, a szülői ház által vetett erkölcsi alapon tovább építsen, — és ott, a hol ezen alap hiányos vagy rosz, a hiányokat pótolja, a rontó befolyásokat ellensúlyozza, a netán már felsarjadzott konkolyt kitépje és a jónak helyet szerezzen. Szülői ház és iskola között ne legyen tehát oly viszony, mint a milyen úr és szolga között létezik, hanem tekintsék magukat olyanokul, mint a kik valamely közös vállalatra egyesülnek s a kik egymásnak kezet nyújtva, annak sikeres véghezvitelére minden erejüket és tehetségüket áldozatúl hozzák. Hogy a gyermekek nevelése sikerüljön, nem szabad e két nevelési főtényező közt ürnek lennie; nem szabad egymásnak czéljaikra és eszközeikre nézve ellenmondaniok vagy nézeteikben és cselekvésükben egymás ellen küzdeniök: hanem kell, hogy szivélyes egyetértésben és szép szövetségben karöltve munkálkodjanak az ifjúság szellemi és erkölcsi fejlesztésén. De mily módon jöjjenek létre mindenhol az annyira kívánt jó viszonyok a szülői ház és iskola között? *Nézetünk szerint az által, hogy ha a szülők nem tekintik magukat a tanítók urainak és viszont ezek nem hiszik, hogy ők az iskola egyedüli urai.* A gyermekek nevelésére vonatkozólag a szülők természetszerűleg a felhatalmazók, a tanítók pedig a felhatalmazottak. Mindketten ugyanazon czél felé törekszenek és ha útjaikban néha-néha el is térnek egymástól, a czélnál mégis találkozniok kell. A tanítónak ennek következtében tekintetbe kell vennie az okos és derék szülők óhajait; viszont meg a tanító az a tapasztalt szakférfiu, a ki a gyermekek kiképzésének józan elveit tanulmányozta, ki a nevelésre és oktatásra benső hajlamot érezvén, annak szenteli minden erejét, tehetségét, miért is a szülők az ő útmutatásait és tanácsait bízvást követhetik s iránta bizalommal viseltethetnek. Szükséges tehát, hogy kölcsönös egyetértésben működjenek s a gyermek nemesbítésén kölcsönösen fáradozzanak, és egymást kölcsönösen támogassák. És mi által eszközölhető ily összhangzatos működés? Semmi más által, mint *minél gyakoribb érintkezés által.*»

6. *A nagyváradi róm. katholikus népiskolának tizenharmadik értesítője az 1881—2. tanév végén.* — Az értesítő csupán a négyosztályú elemi fiúiskoláról szól; tehát nem tartozik ismertetéseink körébe. Azonban mellékletképen igen érdekes kimutatást közöl a n.-váradi összes felekezeti népiskolákról és kisdedóvókról. Ezen kimutatásból közöljük a nőnevelésre vonatkozó adatokat. Az «*Irgalmasnénéknek*» volt három leányiskolájuk, kettő közülök hatosztályú, melyekben 324 növendék tanúlt. Az «*Orsolya-szüzeknek*» szintén három leányiskolájuk volt (kettő teljes hatosztályú, a harmadikban csak az első osztály volt még meg), melyekbe 369 növendék járt. *A görög keletieknek* volt két vegyes népiskolájuk (négy-

négyosztályú), melyekben 42 leánynövendék nyert oktatást. Az *ágostai hitvallásúak* háromosztályú vegyes népiskolájában 10 leány tanult. Volt két hatosztályú *magánintézet* is 113 leánynövendékkel. *A felekezeti népiskolákban tehát összesen 858 leány nyert oktatást.* A kisdóvókról is van nehány adat az értesítőben: az Irgalmasnénék tartanak fen két kisdedóvót, az Orsolya-szüzek egyet, magánosok kettőt. *Az öt kisdedóvóban összesen 211 leányka* (179 fiú mellett) *nyert fölvételt.*

Az értesítő melegen írt ér ekezést közöl ily czímen: «*Neveljük kegyeletre az ifjúságot.*» Szerzője Jakobovics Dezső.

7. *Értesítő a szeged-belvárosi tantestület vezetése alatt álló községi népiskolákról, 1881—2. Összeállította Ferenczi János, igazgató-tanító. Kiadja a tanítótestület. (14. évf.)* A belvárosi tantestület vezetése alatt 11 iskola áll; közöttük négy leányosztály a belvárosban, egy leányosztály az újvárosban. Az értesítő panaszkodik a szülőknek a beiratásoknál tanusított hanyagsága ellen, úgy hogy e miatt a rendes tanítás megkezdése tetemes késedelmet szenvedett. A leányosztályok a Tisza Lajos-körúton emelt új helyiségbe fognak költözni; de a fiúiskolák még mindig nem bírnak megfelelő, állandó helyiségekkel. A gyermekbetegségek miatt igen sok iskolamulasztás fordult elő; de az előadásokat azért nem kellett felfüggeszteni. A leányok ismétlő-iskoláztatásáról semmi adatot sem olvasunk. A *tanítótestület* 22 tagból áll, köztük 4 tanítónő: Szendrői Konrád Izabella, Mészáros-Volford Ilona, Czimmer-Kmeth Julia, Sziklai-Farkas Mária. *A leányosztályokba járt összesen 302 növendék.* Helybeli 282, vidéki 20. *Vallás szerint:* róm. kath. 237, gör. kel. 6, ágostai 5, helvét 5, mózes v. 24. (Az újvárosi leányosztályról nincs kimutatás.) *Nyelv szerint:* magyar 282, német 13, szerb 5, olasz 2. — Az értesítő közli Nagy Ferencz tanítónak a szülőkhöz intézett szózatát, melyben a szülőknek az iskolához való viszonyáról mondja el tapasztalatait, véleményét és óhajtásait. «A családi nevelés — úgymond — igen ritka esetben felel meg azon kívánalmaknak, melyek alapján a népiskolai nevelés-oktatás áldásthozólag oldhatná meg föladatát. Nekünk népiskolai tanítóknak, kik legtöbb esetben közvetlenül a családtól veszszük át a gyermekeket, igen sok alkalmunk van tapasztalni, hogy közöttük mily kevés azoknak száma, a kik az iskola hivatásszerű föladatának megoldásához szükséges családi nevelésben részesűlnek; sőt nem egyszer sajnálattal győződtünk meg arról, hogy legtöbbször önmaguk a szülők dolgoznak az iskolai nevelés által megkezdett helyes irány ellen s nem annyira szándékosan, mint inkább meggondolatlanságból már alapjában lerontják azt, a mit az iskola épít. A szülői nevelés leggyakoribb hibái, hogy apa és anya nem vezetik egységes szellemben és irányban a fejlődő gyermeket; sőt nevelésükben nem is elvek döntenek, hanem a pillanatnyi hangulat és szeszély. A kis gyermek hibáit — szeretetreméltóságuk miatt — nemcsak el-elnézik, hanem dédelgetik is. S mikor a kis zsarnokkal nem bírnak otthon, az iskolával és tanítóval fenyegetik, a ki megtanítja majd emberségre. De a fenyegetődzés mellett azért el nem mulasztják a gyermeknek jóelőre tudtára adni, hogy a tanítónak nem szabad őt «nagyon» megbüntetnie. Egyik legfőbb hibájuk azonban a szülőknek az iskolával szemben, hogy iskolába járó zsenge gyermekeiket egészen magukra hagyják s az érintkezést, bensőbb összeköttetést úgy a tanítóval mint az iskolával kerűlik. Innen a rendetlenségek a beiratások körül s az iskolalátogatásban.» —

NAGY KÁROLY, FRANK KIRÁLY ÉS RÓMAI CSÁSZÁR.

GYAKORLATI TANÍTÁS A POLGÁRI LEÁNYISKOLA III-IK OSZTÁLYÁBAN.

A világtörténet tanítására a miniszteri tanterv egészben véve csak két órát szab a polg. leányiskola III-ik osztályában s megköveteli, «a világtörténelem *átnézetét* oly móddal, hogy a tanuló a világtörténelemben szereplő *legkitűnőbb népeket* és a *nevezetesebb korszakokat* megismerje». — Csak a tananyagnak legtökéletesebb módszertani földolgozása által s a fentebbi követelményeknek teljesen megfelelő kézikönyv segítségével lehet ily szűkre szabott idő alatt a tanterv által a világtörténeti tanítás elé tűzött czélt elérni.

Hogy történeti tankönyveink épen nem felelnek meg a polg. leányiskolák követelményeinek, tudjuk, érezzük s ohajtva várjuk a jövő tankönyvét, a mely mostani sínylődésünkből ki fog szabadítani. S mivel a dolog így áll, nemcsak a tananyag módszertani feldolgozása, hanem a fogyatékos tankönyv hiányainak pótlása is a tanító vállaira nehezedik. Hogy munkáján könnyítsünk, az alábbi gyakorl. tanítás körözetében egy világtörténelmi tárgy módszertani feldolgozását kísértjük meg.

Dolgozatunk írásában kettős szempont vezetett bennünket: *egyik az*, hogy rövid idő alatt a túlságosan bő történeti anyagot csak úgy győzhetjük meg, ha a biografiai előadásmódot használjuk s tanításunk középpontjává időről időre egy-egy olyan kimagasló világtörténeti alakot szemelünk ki, a kiben népének jellemét s korának szellemét látjuk megtestesülve; *második* szempontunk meg az, hogy hazai történetünket is csak úgy érthetjük meg kellőképen, ha azt minél szorosabb kapcsolatba hozzuk a világtörténeti nagy eseményekkel, — ennek következtében a világtörténeti nagy egyéniségek kiszemelésénél választásunknak lehetőleg olyanokra kell esni, a kiknek befolyása és hatása nemzeti életünk fejlődésében is érezhető volt.

Mikor tanításunk folyamán eljutottunk a középkor első századaiig, Nagy Károly hatalmas egyénisége áll előttünk olyanul, mint a kiben népének jellemét, valamint korának szellemét a legélénkebben s leghatalmasabban látjuk megtestesítve. S e mellett a középkor idegen uralkodói közül egyetlen egynek intézményei sem bírtak oly maradandó hatással hazánk állami fejlődésére, mint épen Nagy Károlyéi.

*

1. **Bevezetés.** Bevezetésül elmondja a tanító röviden a frank birodalom megalapítását Chlodvig által; ketté válását és hanyatlását Chlodvig utódai alatt s egyesülését és föllendülését a háznagyok (major domusok) erőfeszítései következtében egészen addig, a mikor kis Pipin a frank királyi koronát a pápa hozzájárulásával fejére teszi. Egyúttal alkalmat vesz magának a tanító arra is, hogy a germán törzseket s az általuk lakott területet a szükséghez képest megismerteti.

2. **Nagy Károly egyénisége.** Nagy Károly annak a Kis Pipinnek volt fia, a ki az utolsó meroving-királyt megfosztotta trónjától s annak koronáját a saját fejére tétette. Születése helyét bizonyosan nem tudjuk; de legvalószínűbb, hogy Aachenben született, a Rajna mellékén; talán egész életén át tágas nagy birodalmában azért szerette legjobban ezt a helyet s azért rendelte el, hogy holttestét is itt helyezzék örök nyugalomra. Nagy Károly 24 éves ifjú volt, mikor az örökség s azzal együtt a virágzásnak indult frank királyság kormányzásának gondja reá szállott. Nagy Károly külseje, miként a korabeli történetírók állítják, méltóságteljes volt; hét láb magas alakja ezernyi ezer ember közt is feltűnt. Gömbölyded koponyáját szőke fürtök ékesítették, nagy kék szemeinek fénye haragjában villogott — egyébként szemei és arczvonásai rokonszenvet ébresztők voltak s vidám kedélyvilágról tanuskodtak. Járása határozott, testtartása férfias volt. Egészségét, testének épségét késő vénségéig megtartotta, mert egész életén át nagy gondot fordított testének ápolására és edzésére. Az evésben-ivásban rendkívül mértékletes volt s gyűlölte a mértékteleneket; sokat lovagolt, vadászott és gyakran fürdött. Az aacheni meleg források vizét gyakran fölkereste és olykor versenyt úszott fiaival s kíséretének jelesebbjeivel. Királyi asztalán nem engedte meg a sokféle ételek föltálalását; rendszerint a szabad frankok nemzeti eledele, a nyársonsült marhahús képezte a királyi lakoma főfogását. Egyszerű eledeleit gyakran azzal fűszereztette, hogy ebédkor hallgatta végig az udvarában élő művészek, zenészek előadásait s a tudósok felolvasásait.

A mily egyszerű volt Nagy Károly táplálkozásmódja, ép oly

keresetlen volt ruházata is. Közönségesen népének nemzeti vászonöltözetét viselte. Ruházatának anyagát saját háznépének asszonyai készítették a királykisasszonyokkal együtt. Téli időben a keskeny selyemszegélylyel díszített vászonköntös fölé fókabőrből készült és nyers prémmel kibélelt bundát öltött. Viseletén csupán csak a tengerzöld színű köpönyeget összetartó aranykapcsok s a kardövön és hüvelyen csillogó arany-díszítések mutattak némi fényűzésre. *A külföldi drága kelméket s az akkoriban európaszerte elterjedt konstantinápolyi divatot és fényűzést következetesen kerülte.* Gyakran meg is rótta és megintette az udvarában római és görög pompában megjelenő frank főurakat a miatt, hogy őseik egyszerű, de czélszerű viseletét a külföldi köntösökkel fölcserélték. Egy ízben, hogy bebizonyítsa előttük, miként a frank viselet többet ér a pompás, de nem tartós konstantinápolyi ruházatnál, a divatosan öltözött főúrakat vadászatra hívta s mindaddig fárasztotta, míg fínom köntöseik szét nem rongyolódtak — s akkor saját épségben maradt tartós nemzeti öltözetére utalva, komolyan megintette őket, hogy vagyonukat ne pazarolják az idegen csecsebecsékre. — Idegen szabású, római fényűzéssel készült ruhát egész életében csak egy ízben öltött magára, akkor, a mikor Rómában császárrá koronáztatott. Ünnepi alkalmakkor is rendesen nemzeti öltözet borította tagjait, csakhogy ilyenkor palástját nagyobb aranycsatok, saruit és kardját drágakövek díszítették és vászonköntösét gazdag aranyhímzés borította; föveg helyett ilyenkor drágakövektől ragyogó arany koronát tett fejére.

Erőteljes csengő, érczes hangja volt s nemcsak a frankok nyelvén tudott ékesen szólni, hanem latinul és görögül is beszélt, noha ez utóbbi nyelvben nem volt tökéletesen jártas. Írni csak férfikorában tanult s hogy ifjú éveinek mulasztásait pótolja, a mint kortársai állítják, akár merre járt, mindig vitetett maga után íróeszközöket s ha csak alkalma akadt, gyakorolgatta az írást. Kiválóan gyönyörködött a híres görög költőnek, Homerosnak műveiben. A tudósok iránt nagy tisztelettel viseltetett, udvarába gyűjtötte őket, szívesen társalgott velük, hogy ismereteit gyarapíthassa.

Összefoglalás; kikérdezés.

3. **Nagy Károly hadjáratairól.** Nagy Károly negyvenhat esztendeig, tehát csaknem egy félszázadig uralkodott s ezen hosszú idő alatt csaknem folytonosan háborúskodott a szomszéd népekkel. Föláldozta nyugalmát, pihenő idejét, mert egy nagy czél lebegett előtte s ezt a czélt csak fegyverrel valósíthatta meg. Nem elégedett meg az apjától öröklött királysággal: hatalmát ki akarta terjeszteni minden német törzsekre s mikor a szerencse kedvezett fegyvereinek, utóbb azzal a nagy tervvel foglalkozott, hogy visszaállítja az elbukott, széttiprott nyugot-római császárságot. Legkorábban kezdte meg, legkésőbben fejezte be a *szasz törzs* ellen folytatott hadjáratát. A szászok a Weser és Elba folyók közötti ősi tanyáikon Wittekind vezérük buzdítására bámulatos kitartással és lelkesedéssel védelmezték szabadságukat. De a hosszú küzdelem utóvégre is kimerítette őket; vezérük meghódolt s fölvette a keresztény vallást, a szász nép pedig követte vezére példáját. Még tartott a szász háború, mikor Nagy Károly fölös hadaival átkelt az Alpokon s leereszkedett a Pó folyó virágzó síkságára s megtámadta a *longobardokat*. Ez a nép is germán eredetű volt s az egykori római birtokok helyén, a hajdani művelt római városok között hatalmas királyságot alapított. Olaszországnak éjszaki fele csaknem egészen az övék volt s folytonosan zaklatták-fenyegették Rómát és azokat a birtokokat, melyeket Nagy Károly atyja, Pipin ajándékozott a pápáknak. Nagy Károly a longobardokkal könnyebben bánt el mint a szászokkal; rövid hadjáratban teljesen leverte őket, fővárosukat Páviát elfoglalta, s királyukat, Desideriust fogságba vetette. A longobard koronát azután fejére tétette s a független longobard királyságnak mindenkorra véget vetett. De nemcsak az Alpokat; a Pyrenæi hegyeket is megmászták Nagy Károly hadai. Spanyolországban ez időtájt *az arabok* már csaknem az egész félszigetet elfoglalták s a régebbi keresztény királyok utódait a zord hegyek elrejtett völgyeibe űzték. Nagy Károly, a kereszténység nagy hőse, hogy a mohamedán arabok terjeszkedését meggátolja, nem kímélte alattvalóinak vérét s elfoglalván az Ebro folyó vidékét, ez által útjokat és kedvöket szegte, ha netán meg akarták volna támadni a frank királyságot, a mit Károly nagyapja idejében egyszer

már megcselekedtek. Miután birodalmának határait éjszakon és délen kiterjesztette és biztosította, keletre fordította figyelmét. Birodalma keleti felében laktak a *bajorok*, a kiknek fejedelme Thassilo szomszédjainak, az avaroknak szövetségében és támogatásában bizakodva, sokáig ingadozott Nagy Károly iránt köteles alattvalói hűségében. Nagy Károly fegyvereinek, melyeket a hatalmas frank király diadalmasan hordozott meg fél Európában, a bajorok sem állhattak ellent: leverettek véres kegyetlenséggel s Thassilo, a bajor fejedelem családjával együtt örökre elzáratván, egy kolostor jól őrzött falai között siratta elvesztett szabadságát s eljátszott hatalmát. A bajorok leveretése után azoknak szövetségeseire, *az avarokra* került a sor. Ez a nép a mai Magyarország területén lakott, ugyanazon a vidéken, a hol századokkal azelőtt Attila, a hunok fejedelme alapított hatalmas, rettegett birodalmat. Tekintélyes tudósok állítása szerint az avar nép eredetére és nyelvére nézve rokon is volt a hunnal. Noha az avarok mintegy hétszáz évig laktak a Duna és Tisza mellékén, sem a keresztény vallást be nem fogadták, sem a nyugati népek műveltségét el nem sajátították. Barbár, harczias nép maradt ő utóbb is, olyan, a minő letelepedése idején volt és zsákmányoló hadjárataival egyaránt nyugtalanította a Konstantinápolyban székelő görög császár tartományait és Nagy Károly frank birodalmát. Még csak az avar nép leigázására volt Nagy Károlynak szüksége, hogy óriás birodalma minden oldalról meg legyen védve s így minden idejét és gondját hatalmának megszilárdítására s népe művelésére fordíthassa. De az avar nép megtörése nem volt könnyű feladat: csaknem tíz évig tartott ez a háború, mely utoljára is azzal ért véget, hogy az avar birodalom tökéletesen megsemmisült, az avar nép pedig csaknem teljesen kiirtatott. A mi kevésnek megkegyelmezett a frankok fegyvere, azok tehetetlenségükben meghódoltak, fölvették a keresztény hitet s lassacskán egészen összeolvadtak azokkal a népekkel, a melyek között laktak. Mikor őseink nyolczvan évvel később a mai Magyarországot elfoglalták, ez egykor hatalmas népnek már csak szétszórt, kihaló félben levő romjaira akadtak.

Összefoglalás; kikérdezés.

4. Nagy Károly római császárrá koronáztatja magát. Egyenként kiemeltük ama főbb hadjáratokat, a melyek által Nagy Károly Nyugot-Európa csaknem minden számbavehető országának urává lett. Tágas nagy birodalmában az egykori nyugotrómai császárságnak nevezetesebb tartományai mind benfoglaltattak, sőt ezeken felül még új területeket is szerzett. S a meddig az ő hatalma terjedt, mindenütt útját egyengette a kereszténységnek is. Fegyvere nemcsak a földi hatalomnak, hanem az isten igéjének is szolgálatában állott. Világi ura volt a nyugot mindama népeinek, a melyek a római pápában egyházi atyjukat tisztelték. Mikor Nagy Károly erre a szédítő magasságra jutott: eltökélte, hogy megújítja, romjaiból föltámasztja a negyedfél századdal azelőtt aláhanyatlott római császárságot s abban a hatalmat akképpen osztja meg a pápával, hogy ez a hívek lelki üdve, ő pedig az alattvalók földi jóvolta fölött uralkodjék. Károlynak szüksége volt rá, hogy fegyverrel, erőszakkal, vérontással szerzett nagy hatalmát az egyház tekintélye által támogassa, a keresztény hit malasztja által szentesítse; a római pápák meg annak érezték szükségét, hogy a világi hatalom biztos ótalma alatt megvédessenek a római nép zendüléseitől és zaklatásaitól. Így vetette meg Nagy Károly ama nagy fontosságú szövetségnek alapját az egyházi és világi legfőbb hatalom között, mely szövetség az idő viszontagságainak és változandóságának alávetve századokon keresztül irányt adott világrészünk történeti fejlődésének. Mikor Nagy Károly elérkezettnek látta az időt eme nagy tervei foganatosítására: a 800-ik évben — ezer esztendejénél több ideje annak! — Rómába ment, a pápa ellen lázongó római népet csendre intette s kibékítette a szent atyával. Ezután olyan fényes egyházi ünnepet ültek, a milyet az agg Róma falai századok óta nem láttak: Nagy Károly a világi nemesek és egyháznagyok fényes kíséretében Szent Péter templomába vonúlt. Az őszbe hajló, de erőteljes királyi alakot pompásan díszítette a római szabású palást; de még jobban az a fenséges szerénység és alázatosság, melylyel isten színe előtt meghajolt. A templomban az oltárral szemközt foglalt helyet s egy ideig térdre borulva áhítatoskodott. Ez alatt előhozták az előre elkészített,

drága következtől ragyogó császári koronát s a pápa azt e szavak kíséretében tette Károly fejére: «Dicsőség és üdv az istentől megkoronázott, békét hozó felséges királynak, a rómaiak császárjának?» Az egész római nép örömújjongások közepett háromszorosan ismételte a pápa ezen szavait. Így lett Nagy Károly római császárrá.

Összefoglalás; kikérdezés.

5. **Hogyan rendezte be Károly az ő birodalmát.** — A midőn Károly Rómából visszatért birodalmába, azonnal meghagyta, hogy egész országában az összes világi és egyházi törvénykönyvek megvizsgáltassanak és azokból mind az, a mi az isten parancsolataival ellenkezik, kiküszöböltessék. Egyúttal hírnököket küldött mindenfelé, hogy azok alattvalóit a keresztény erkölcsök követésére intsék és buzdítsák. Ily módon akart azon kötelességének eleget tenni, a mely reá, mint keresztény római császárra háramlott. — A szegények és elhagyatottak ügyét is melegen fölkarolta s a távolban lakozó szegény sorsú keresztények számára pénzt küldetett. A keresztény vallás terjesztésére kiváló gondot fordíttatott s hogy az meggyökerezhessék, templomokat, kolostorokat és iskolákat emelt.

A legpompásabb templomot székvárosában *Aachenben* építtette, Olaszországból hozatott munkások és művészek által; ez a fényes oszlopokban gazdag, ezüsttel és aranynyal dúsan földíszített székesegyház abban a korban a legnagyobb épületek s a művészet legfenségesebb alkotásai közé tartozott. Benne állították fel az első, német földre került orgonát is. Az istentiszteletek e templomban pazar fénynyel mentek végbe; még a szolgáló énekeseket is Olaszországból hozatta Károly, hogy így a zenéhez és énekhez nem igen értő frankokat a nemesebb gyönyörűségekben részeltethesse. Minden kolostor és templom mellé iskolát is állíttatott. Saját udvarában is volt egy nevelőintézet, a melyben a legelőkelőbbek gyermekein kívül, több szegény sorsú, de kiváló tehetségű ifjut is oktattatott. Ezt az iskolát gyakran meglátogatta. Miként a történetírók állítják, egy alkalommal, a midőn hosszú távollét után az udvarában levő iskolát megvizsgálta, azt tapasztalta, hogy az előkelő származású ifjak tanúlmányaikat elhanyagolták. Erre

a szegény sorsú jó tanulókat jobbja felől, a hanyag úrfiakat balja felől állíttatván, emezekhez méltó felindulásában a következő szavakat intézte: «Halljátok, ti előkelő származású, dédelgetett úrfiak! Ne bizakodjatok szüleitek és rokonaitok támogatásában; jegyezzétek meg, hogy ha nem teszitek jóvá hibátokat és nem tanúltok szorgalmasan, soha sem számíthattok Károly jóindúlatára, mert én sem előkelő származástokat, sem pompás ruháitokat nem használhatom, hanem a szerint becsüllek benneteket is, a mint megérdemlitek!» — És e szavak után megdicsérte és buzdította a jobb keze felől álló szorgalmas ifjakat.

Az udvarába gyűjtött tudósok főfeladata abban állott, hogy utakat és módokat keressenek arra nézve, hogy a nagy frank birodalom népei minél műveltebbekké lehessenek. Az istenitiszteletek főrésze Károly birodalmában is latin nyelven tartatott; de az egyházi szónoklatok és oktatások nemzeti nyelven folytak. — Károly a jobb német egyházi szónoklatokat leiratta s megküldte az egyes templomoknak. A frank nemzet nyelvét, a németet, kiválóan kedvelte s mint mondják, maga is foglalkozott azzal, hogy egy *német grammatikát* szerkeszszenek, de fáradozását nem kísérte siker. Csak századok multával készült el Károly halála után az első német nyelvtan. A kalendárium javításával is foglalkozott. Ő adta egyebek közt a hónapoknak az első német neveket; februáriust pl. *Hornung*nak, augusztust *Erntemonat*nak nevezte, stb.

Hogy pedig birodalmában mindenütt jog és igazság uralkodjék, összegyűjtette N. Károly az egyes néptörzsek törvényeit, s meghagyta grófjainak, hogy minden néptörzsnek a maga jogai és szokásos törvényei szerint szolgáltassanak igazságot.

Nagy birodalmát sok tartományra vagyis *grófságra* osztotta föl; a határon fekvő tartományokat *határgrófságoknak* vagy *őrgrófságoknak* nevezték. Minden tartomány kormányzása egy-egy grófra volt bízva, a ki a király nevében őrködött a rend fölött s végrehajtotta a törvényeket.

Azon általános rendeletek, a melyek az egész birodalom kormányzására vonatkoztak (ezeket latin szóval «*capitulare*»-knek nevezték) a birodalom fő emberei által évenként megtartatni

szokott nagy tavaszi birodalmi gyűléseken állapíttattak meg. E gyűléseken megjelentek a birodalom főméltóságai: a kir. udvar grófja (Pfalzgraf), a kanczellár, a királyi kamarások, a tartományok grófjai és püspökei s a nemes vitézek. E gyűlések rendesen valamely királyi vár közelében tartattak. A birodalmi nagy gyűléseken kívül évenkint őszszel egy kisebb gyűlés is tartatott, a melyen csak a főurak vehettek részt.

Nagy Károly rendelkezései, melyek a capitulárékban foglaltatnak, nem csupán nagy számuknál fogva keltenek bámulatot, hanem azon minden legkisebb részletre kiterjeszkedő pontosság miatt is, melylyel a nagy király népéről gondoskodott. Eme rendeletek hű tükrei a frank birodalom akkori állapotának.

Összefoglalás; kikérdezés.

6. **Milyen volt a nép élete, foglalkozása és műveltsége N. Károly birodalmában? — A királyi uradalmak.** — Nagy Károly idejében a tulajdonképeni Németországban még igen kevés város volt. Csak a Rajna és a Duna mentén (a hol a római uralom idejében a római császárok katonáik számára várakat alapítottak) virágzott nehány nagyobb város. Ilyen római eredetű városok: Köln, Bonn, Koblenz, Mainz, Straszburg, Aachen Regensburg, Augsburg, Passau stb. A németek a 8-dik és 9-dik században még nagyobbára falvakban laktak s földmíveléssel, baromtenyésztéssel és vadászattal foglalkoztak.

A földmívelés meghonosítása körül a szerzetesrendeknek vannak legnagyobb érdemeik. A szerzetesek kolostoraikat rendszerint vagy széles völgyekbe, vagy pedig szép kilátást nyújtó hegyormokra építették s lakásuk környékét gondosan megmívelték. A kapa és a fejsze volt régente a legtöbb szerzetesnek legkedvesebb szórakoztató eszköze. Ők honosították meg a német földön a gabonafajokat, a nemesebb fajta gyümölcsöket, a szőlőt és a főzelékféléket. A házi állatok tenyésztésében és munkára való fölhasználásában is ők voltak a német nép mesterei. Károly idejében ültették be a Rajna mellékét először a Burgundiából származó nemes szőlőtőkékkel. Maga Károly is mindent megtett a földmívelés előmozdítására; terjedelmes királyi uradalmain

mintagazdaságokat állított föl; ezeknek példájára terjedt el a czélszerűbb ekék használata, az ugaroltatásnak, a trágyázásnak és a váltógazdaságnak ismerete a frank birodalom népei között.

Hogy mily nagy gondot fordított Nagy Károly az ő királyi uradalmaira, arról tanuskadnak ránk maradt rendeletei, a melyekből hadd idézzünk egyet-mást. «Királyi uradalmaimban levő cselédségemmel — így szól a nagy király — jól kell bánni. Senki se nyomorgassa őket. A tiszttartók ne bánjanak velük úgy, mintha rabszolgáik volnánk s ne is fogadjanak el tőlük semminemű ajándékot. Ha cselédjeim közűl valamelyik hűtlenséget követ el, állja ki a rá szabott büntetést; ha pedig birtokaimon valamely ott tartózkodó szabad frank vétkeznék, ítéltessék el a szabad frankok törvényei szerint.

Ha én avagy a királyné vagy bárki más, a kinek ahhoz jogot adunk, uradalmaim tiszttartóinak valamit megparancsolunk, az pontosan teljesíttessék. A ki ebben nem buzgó annak a borból és sörből mindaddig ne járjon ki a maga része, míg udvaromban nem jelentkezik bűnének bocsánatáért. Minden egyes jószágomon legyen egy ember, a ki kizárólagosan a méhek gondozását és ápolását tekintse feladatául... Különösen éber figyelem fordíttassék arra, hogy mind azon dolgok körűl, a melyeket kézzel kell elkészíteni, a tisztaság meglegyen. — Tisztán kezeltessék a szalonna, füstölt hús, kocsonya, fris és besózott hús, bor, eczet, málnabor, a befőzött bogyó, mustár, sajt vaj, maláta, sör, méhsör, méz, viasz, liszt... Uradalmaim mindegyikében tenyésztessenek nemes fajú tyúkok, pávák, fáczánok kácsák és galambok elegendő menynyiségben. — Kertjeimben a következő virágokat és hasznos növényeket kell termeszteni: Liliom, rózsa, kövi lóhere, katonapetrezselem, zsálya. A gyümölcsfák közűl is minél több fajta legyen kertjeimben... Karáncson táján minden tiszttartóm kimerítő jelentést tegyen a gondjai alatt levő uradalom állapotáról s pontosan mutassa ki, hogy a hasznos dolgokból mi van fölhalmozva a tárházakban.. stb. stb.»

Összefoglalás; kikérdezés.

7. Lakóházak, ipar, kereskedelem. — A királyi uradalmak főépületei, a kolostorok, a világi és egyházi nagyok palotái kőből, téglából voltak építve. Az urasági lakások és a kolostorok közelében állottak azoknak a kézműveseknek házai, a kiket az uraság, vagy a szerzetes-rend a saját jobbágyai közül kiválogatott s a mesterségre megtaníttatott. A kézművesek házain túl terültek el meglehetősen szétszórva a közönséges földműves jobbágyok házai, a melyek csak fából és sárvakolatból állottak. Egy-egy ilyen jobbágyháznak az értéke nem igen rugott többre *12 schillingnél*; a mennyi pénzen akkortájt tizenkét sertést, vagy pedig ugyanannyi kidolgozott kecskebőrt lehetett venni. A jobbágy rendesen egy fedél alatt lakott barmaival. Az egy urasági házhoz tartozó kézműves-műhelyek és parasztházak rendesen egy-egy *udvart* alkottak, a mely ama birtokos úrtól nyerte nevét, a ki az *udvarházban* lakott.

Azokban az időkben igen kevés kő-út volt s a mi volt, azt még a rómaiak készítették. Több százados utak voltak ezek s mivel építésök ideje óta nem igen gondozták, elromlottak és pusztulásnak indultak azok. E miatt nagyon bajos volt a közlekedés s a kereskedés meg vele együtt az ipar nem is igen virágozhatott föl. A jobbágyok magok készítették azt, a mire szükségök volt s ezenfelül ellátták a földesurat is a legszükségesebbekkel. Csak a dúsgazdag országnagyok s a fényes kir. udvar emberei győzték meg azt a roppant költséget, a mibe a ritkább s becsesebb külföldi árúk behozatala került, különösen a keleti császárság fővárosából Konstantinápolyból meg Olaszországból hozatták a drága selyem, bársony ruhákat, fegyvereket s más értékes drágaságokat. A tenger felől Velencze és Marseille voltak azok a városok, melyekkel a frankok legélénkebb összeköttetésben állottak; az onnan hozott árúkat aztán a Dunán, Rajnán, Majnán s a többi folyókon szállították tovább. Nagy Károly idejében került a frankok közé az első ütő-óra és az első orgona; az elsőt az arab khalifa, az utóbbit a keleti császár küldte Nagy Károlynak ajándékba.

Összefoglalás; kikérdezés.

8. Vallási, szellemi műveltség. — Nagy Károly mindenek fölött legnagyobb gondot fordított arra, hogy a keresztény hitet

tágas birodalma minden népei között minél erősebben meggyökereztesse. Az egyház főpásztorait, a kolostorok lakóit s a vallás minden szolgáját bőven részeltette kimeríthetetlen bőkezűségében. Birodalmának legszebb épületei a székesegyházak és kolostorok voltak s a püspököket és apáturakat királyi tanácsában első helyre juttatta. Azonban mindemez erőfeszítések daczára is a kereszténység csak nehezen és lassan hódíthatta meg egészen a még műveletlen s a régi pogányság babonáihoz ragaszkodó nép lelkét. Csak színre-szemre voltak keresztények; áhítattal vettek részt az istentiszteleti szertartásban, de a hit tiszta, éltető szelleme nem érintette őket. A nép nagy tömege, sőt az urak jó része is durva, nyers és tudatlan volt. Amazt röghöz kötötte szolga sorsa s egyhangú mindennapi terhes foglalkozása; ezeket meg elvadította a harcz szenvedélye, úgy hogy a békés életben s szellemi foglalkozásban nem találtak gyönyörűséget. A tudományos ismeretek, a művészeti ügyességek, szóval a műveltség ápolása teljesen az egyházi férfiakra maradt. A birodalom legfőbb világi méltóságai sem igen tudtak írni és olvasni; fentebb már megemlítettük, hogy maga N. Károly is csak férfi korában nagy erőfeszítéssel sajátította el emez ismereteket. A műveltség tanyái abban a sötét korban még csaknem kizárólagosan a szerzetesek kolostorai voltak. Ők másolgatták le bámulatos szorgalommal a régi latin írók remek munkáit s az ő érdemük, hogy ezek megmenttettek az enyészettől. De nemcsak másoltak; imákba foglalták áhítatos érzelmeiket; összegyűjtötték a szebb egyházi szónoklatokat s az írásmagyarázatáról, az emberi és isteni dolgokról szóló fejtegetéseiket. Írásba foglalták évről évre, napról napra azokat az eseményeket is, a melyek akkor őket és a nagyvilágot foglalkoztatták (krónikák). Papiros még akkor nem volt; kikészített finom bőrre (pergamenre) írták könyveiket szabályos egyszerű betűkkel és pompás, festett ékítményekkel. Ezek a régi írott könyvek (kódexek) mai nagy könyvtárainknak legbecsesebb kincsei közé tartoznak. De a búzgó szerzetesek nemcsak írással és irodalommal foglalkoztak; művelték ők a zenét is, meg a festészetet, szobrászatot és építészetet. Annak a régi kornak legtöbb kőépületét, palotákat, székesegyházakat, kolostorokat többnyire szerzete-

sek tervezték és készítették. Nem voltak tehát érdemetlenek királyuk és népük bőkezűségére és az utódok hálájára.

Összefoglalás; kikérdezés.

9. **Az istenítéletek; párviadal, tűz- és vízpróba.** — Hogy annak a régi kornak milyen fogalmai voltak jogról és igazságról, s hogy a népek mily kevéssé bírtak még megszabadúlni a pogány időkből öröklött szokásaiktól: mutatják az istenítéletek. Ha a szabad frank embernek pöre volt a törvényszék előtt s ügyét tanuk vallomása, eskü vagy kézzel fogható bizonyítékok által nem lehetett eldönteni: az istent hívták segitségül, hogy ő mutassa meg a perlekedő felek melyikének van igaza. Istenre bizták az itéletet Ez úgy történt, hogy a panaszos fél párviadalra hívta ki a vádlottat. A viadal vagy addig folyt, míg az első vér folyt, vagy életre-halálra. S azt hitték, hogy az isten ítélete a mellett dönt, a ki a viadalban győztes maradt. Így intézték el ügyeiket már a pogány germánok s ehhez a szokásukhoz ragaszkodtak még a keresztény hit felvétele után is. N. Károly idejében törvényekbe is foglalták az istenítéletek megtartásának módját s a frankok példájára utóbb Európa valamennyi népe (első királyaink idejében a magyar nép is) elfogadta az istenítéleteket. Bőjtöléssel hogy ellenfelét legyőzhesse, imádkozással, a szeretet segítő közbenjárásáért könyörögve készültek a viaskodók az istenítéletre s miután a párviadal napja meg lőn állapítva s fölvették a szentséget is: megjelentek a küzdőtéren, hol őket a lovagok, papok és a nép nagy tömege vette körűl. — A köznép állva nézte végig a küzdelmet, ha valaki addig a míg a viadal folyt, le mert űlni, hüvelykének vagy öreg-lábaújjának elvesztésével lakolt. — A kit az ily párviadalban meggyőztek az vagy a fejét vagy a karját vesztette el, a mint vagy fejével, vagy karjával vétett isten akarata és ellenfele ellen; ha pedig ellenfele úgy kívánta, saját rabszolgájává is tehette őt.

Mivel pedig a nők vívni nem tudtak — a papoknak pedig nem volt szabad vivniok — ezeknek meg volt engedve, hogy az istenítéletek alkalmával — maguk helyett mást küldhessenek ellenfelük ellen. Ily esetekben azonban több ízben a *tüz- vagy víz*-próba alkalmaztatott az igazság kipuhatolása s az istenítélet érvényesítése

végett. — A tűz-próba alkalmával a vádlott félnek vagy tüzes vaspálczát kellett meztelen kezébe venni, vagy mezítlábbal reá kellett a megtüzesített ekevasra állania. A vízpróba alkalmával egy aranygyűrűt vetettek valamely forró vízzel megtöltött öblös üstbe — s azt kellett abból a vádlottnak kihúznia meztelen karjaival. Ha az illető a próbán sértetlenül maradt, ügye a közvélemény szerint az isten által igazságosnak ítéltetett. — A tűz- és víz-próbákat egyházi szertartások előzték meg.

Összefoglalás ; kikérdezés.

10. **Hadi élet.** — A szabad frank ember megvetette a békés foglalkozást; jobbágyaira és a papságra bízta azt, maga pedig minden vágyaival a háború veszélyein és jutalmán csüggött. Ha kitört a háború, a szabad frankok valamint a többi német néptörzs szabad férfiai, ha vagyonosak voltak teljesen fölfegyverkezve személyesen jelentek meg a királyi táborban s a maguk költségén vettek részt a hadjáratokban. A szegényebb vitéz családok pedig többen összeállottak s közerővel állítottak a királyi tábor számára egy-egy harczost, a kit jól elláttak fegyverrel és három hónapra való költséggel. — Ha a háború három hónapnál is tovább tartott, akkor a harczosok királyi költségen élelmeztettek. Károly lovasai sisakot és pánczélt viseltek; a gyalogoknak nem volt pánczéljuk; védelmökre magas négyszögletes paizst hordtak. A legszokásosabb fegyvere volt a seregnek a dárda, a szablya és a csákány. — Volt Károly hadseregében sok íjjas is, ezek nyilakkal támadták meg az ellenséget, mivel akkoriban még nem volt puskapor.

Az ostromló eszközök közül a frankok is ugyanazokat használták, a melyeket a római hadvezérek divatba hoztak. Legnevezetesebb volt ezen eszközök közűl a *faltörő kos*. A faltörő kosok főrésze rendkívűl hosszú fatörzsökből készült, síma szálfa volt, a melynek egyik, a vastagabb vége erősen meg is vasaltatott. Ezen óriási szálfát tovább tolható állványra erősítették — s ostrom alkalmával nagy embererővel a vár falaihoz közetedtek, hogy vele döngessék és rombolják azt. — Volt a faltörő kosokon kívűl a frankoknak *kőhajító gépezetük* is, a melylyel 2—300fontos köveket, nagyobb távolságba tudtak vetni. — Az ostromlók

az időben magokat sátoralakú bőr paizszsal védték, a melyet rendesen erősen meg is nedvesítettek, vagy földdel befödtek, hogy azt tűz ellen védjék. Lóháton nem igen harczoltak; csak az előkelő lovagok, meg egyes kiválasztott csapatok vettek részt lóháton a harczokban. Sűrű, nehézkes nagy tömegben támadták meg az ellenséget, eltiportak minden ellentállást, míg nekik — a míg soraik fel nem bomoltak — semmi támadás nem árthatott. Európa népei a hadakozásban is N. Károly példáját követték egész addig az időig, a mikor a külföldi kalandokra indúló, lóhátról harczoló magyarok támadásai őket a régi harczmód elhagyására s jobbal fölcserélésére nem bírták.

Összefoglalás; kikérdezés.

11. **Nagy Károly utolsó napjai, halála és eltemettetése.** Midőn Nagy Károly egészsége bomladozni kezdett — magához hívatta Aachenbe legidősebb fiát, Lajost és maga köré gyűjtvén a birodalmi püspökök, apátok, herczegek és grófok nagy számát azon kérdést intézte hozzájok: akarják-e, hogy megoszsza császári hatalmát fiával Lajossal és elfogadják-e őt császáruknak ha az ő halála bekövetkeznék. — A jelenlevők e kérdésre egyértelemmel igent mondtak s ennek következtében az e gyűlésre következő vasárnapon Nagy Károly egész császári pompájában megjelent fiával együtt az aacheni székesegyházban, hol mindaketten letérdelve áhítatoskodtak azon oltár előtt, a melyen a császári korona állott. — Isten áldásáért történt könyörgés után a nagy gyülekezet előtt imígy szólt N. Károly fiához: «Mivelhogy Isten téged nagy nemzet uralkodójává jelölt, vedd jól fontolóra, hogy őt mindenek felett, féld és imádd — s az ő iránta való félelem arra késztessen, hogy hűségesen gondoskodjál testvéreidről s atyjuk légy az elnyomottaknak és a nyomorúltaknak, s igaz bírája légy alattvalóidnak. — Úgy ítélj meg mindenkit, hogy el de ítélhessen téged senki s hogy egykoron megálhass a legfőbb bíró széke az Isten előtt, a kinek tetteinkről számot kell adnunk!» E szavak után Lajos megfogadta, hogy Isten segítségével úgy fog uralkodni a miként atyja intette. — Ezután fölvette az oltárról a császári koronát s azt a főurak, a nép és a papság üdvkívánatainak hangos nyilvánulása közben enfejére illesz

tette. — A koronázás után ismét visszatért Lajos a birodalom nyugati felébe, melyet királyi czímmel kormányzott, s atyját többé nem is láthatta, Nagy Károly 814-ben január 28-án halt meg életének 72-ik, uralkodásának 46-ik évében. — Halálát valószínűleg azon rázkódásból származó lázas állapot okozhatta, a melyet akkor szenvedett, a midőn a dánok királya ellen vívott csatában lováról lebukott. — Ez időtől fogva folytonosan betegeskedett, míg nem az örökös láz kioltá életét. — Holt tetemeit nagy pompával az aacheni székesegyház kriptájába helyezték el. Ott volt a bebalzsamozott tetem a császári méltóságnak jelvényeitől környezve ülő állapotban mind addig, míg III-ik Ottó római német császár hamvait egy márvány koporsóba nem helyeztette el. — Később II. Frigyes császár a nagy fejedelem tetemeinek maradványait egy ezüstből készült s drága kövekkel gazdagon ékesített ezüst szekrénybe tétette; e szekrény ma is látható az aacheni székesegyházban, mint ama régi letünt idők hatalmának, fényes dicsőségének drága emléke.

Összefoglalás; kikérdezés.

A magyar tanítók orsz. árvaháza javára adakoztak: a VI. ker. állami tanítónőképző-intézet tanári testülete **18 frt 50 kr.**; a képzőintézeti növendékek gyűjtése **8 frt**; a gyakorló iskola növendékeinek gyűjtése **25 frt**; továbbá Mösszel J. kassai ev. l. isk. tanító gyűjtése **4 frt.** — Összesen **55 frt 50 kr.**, mely összeget haladéktalanul átszolgáltatjuk a «Néptanítók Lapja» t. szerkesztőségének.

Nehány magyarázó szó színes hímzésminta mellékletünkhez.

XI. tábla.

a) *Pokrócz-minta Bácsmegyéből.* Ha az iskolában a színek összeállításáról akarunk tanítani, vagy arról, hogyan lehet a legszerényebb eszközökkel is gazdagon díszíteni, alig találhatunk jobb mintát ennél. A síkok egyenlők s csak különböző helyzetük és a színek változatossága által hatnak, valamint a világos, rhythmikus kérdőjelek változatossága által. A sárga megegyezik a fehérrel, a kék, zöld, vörös és fekete, mint sötétebb színek kedvezően emelik ki az előbbieket.

b) *1665 óta ismeretes* minta; de valószínű, hogy ily hímzésű *lepedőszélek* már azelőtt is, később is készíttettek.

Alkalmazhatók mind ama munkákra, melyek I. *a*)-nál fel vannak sorolva.